

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Filozofická fakulta

Ústav románských studií

Diplomová práce

Gabriela Kotrčová

OSOBNÍ ZÁJMENA V SOUČASNÉ ITALŠTINĚ

Personal Pronouns in Contemporary Italian

Vedoucí diplomové práce: Mgr. Jiří Špaček

Září 2007

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně a že jsem uvedla všechny použité prameny a literaturu.

Gabriele Hložková

OBSAH

Úvod	1
1. Klasifikace osobních zájmen	2
1.1. Definice	2
1.2. Přehled osobních zájmen v italštině	3
1.3. Zájmena podmětová	4
1.3.1. 1. a 2. osoba singuláru – <i>io</i> a <i>tu</i>	6
1.3.2. 1. a 2. osoba plurálu – <i>noi</i> a <i>voi</i>	7
1.3.3. 3. osoba singuláru a plurálu – <i>lui</i> , <i>lei</i> , <i>egli</i> , <i>ella</i> , <i>esso</i> , <i>essa</i> , <i>loro</i> , <i>essi</i> , <i>esse</i>	8
1.3.3.1. Specifika zájmen <i>egli</i> , <i>ella</i> , <i>esso</i> , <i>essa</i> , <i>essi</i> , <i>esse</i>	11
1.3.3.2. Používání <i>lui</i> , <i>lei</i> , <i>loro</i>	12
1.4. Zájmena předmětová přízvučná pro předmět přímý	13
1.5. Zájmena předmětová přízvučná pro předmět nepřímý	14
1.6. Zájmena předmětová nepřízvučná	15
1.6.1. Použití zájmen v proklitickém postavení	16
1.6.2. Použití zájmen v proklitickém postavení	17
1.7. Kombinovaná zájmena – dvojice zájmen 3. a 4. pádu	21
1.8. Zájmeno <i>loro</i>	23
1.9. Zájmeno středního rodu <i>lo</i>	25
1.10. Ukazovací zájmena s funkcí zájmen osobních	26
1.11. Zájmenná částice <i>ne</i>	28
1.12. Zájmenná částice <i>ci</i>	31
1.13. Zvratné zájmeno	33
2. Zájmena alokutivní	35
2.1. Alokutiva a <i>deixe</i>	36
2.2. Oslovování v Manzoniho <i>Snoubencích</i>	38
2.2.1. Zájmena užívaná recipročně	38
2.2.2. Zájmena užívaná nerecočně	39
2.3. Pozůstatky zdvořilostního alokutiva <i>voi</i>	42

2.4. Alokutivní zájmeno <i>noi</i>	43
3. Osobní zájmena v dnešní praxi	43
3.1. Ověřování v korpusech	43
3.1.1. <i>Egli, ella, esso, essa, essi, esse</i>	45
3.1.2. Postavení dativního <i>loro</i> s dvěma infinitivy	54
3.1.3. Pleonastická spojení přízvučné a nepřízvučné formy	56
4. Závěr	61
Italské, české a anglické resumé	62
Riassunto	62
Resumé	63
Summary	64
Bibliografie	66

Úvod

Ve své diplomové práci jsem se rozhodla prozkoumat systém osobních zájmen v italštině. Jestliže porovnáme oblast zájmen obecně a osobních konkrétně s jinými kapitolami italské gramatiky, např. s širokou problematikou slovesa, substantiv a adjektiv, otázku slovo tvorby, morfologie a syntaxe, připadají nám zájmena jako celkem jednoduchá, jednoznačně vymezená oblast, kde mají jednotlivé elementy jasně určené úkoly, nepodléhají velkým změnám v morfologii ani v syntaxi. Při důkladnějším studiu různých gramatik i při živém styku s italštinou však můžeme zjistit, že situace není zdaleka tak bezproblémová, jak se na první pohled zdá. V době po 2. světové válce až do současnosti se v systému zájmen projevují změny v užívání, které se týkají především jejich syntaktické funkce, stylistického zařazení a pragmatiky. Některé tvary ustupují do pozadí, jiné získávají na významu a frekvenci v mluveném i psaném jazyce, projevují se rozdíly mezi formálním stylem a standardem.

Mým cílem bylo prostudovat, jak o osobních zájmenech pojednávají nejprestižnější současné gramatiky, porovnat je a na tomto základě popsat, jak systém vypadá a funguje, to znamená z kterých prvků se skládá, jakou funkci v něm jednotlivé prvky zastávají, popřípadě jaké jsou mezi nimi vztahy.

Tam, kde zjišťujeme ve výkladu gramatiků podstatnější rozdíky nebo kde pozorujeme v praxi odchylky od pravidel, jsem se rozhodla ověřit dnešní úzus vyhledáním ve dvou korpusech psané italštiny. Podstatná část vhodných příkladů z takto sebraného materiálu jsem zařadila do závěrečného oddílu. Ne všechny zajímavé nebo problematické jevy je možné v korpusech prozkoumat, přesto jsem toho názoru, že se podařilo snést vhodné příklady na některé z nich v počtu, který má určitou vypovídací hodnotu.

Zabývala jsem se rovněž některými jevy, na které se názory lingvistů rozcházejí podle toho, zda jsou konzervativnější nebo liberálnější zaměření.

1. Klasifikace osobních zájmen

1.1. Definice

Zájmeno, lat. *pronomen* – „za jméno“, patří mezi slovní druhy ohebné. Jak napovídá etymologie, zájmeno se klade za jméno, místo jména, to znamená, že zastupuje nevyjádřené jméno, naznačuje je nebo na ně odkazuje. Zachovává i gramatické kategorie jména – rod a číslo, případně i pád. Kromě jména může zájmeno zastupovat jmenné, předložkové i jiné syntagma nebo i celou větu. Osobní zájmena vedle toho vyjadřují také 1., 2. nebo 3. osobu. Zájmena všech tří osob rozlišují jednotné a množné číslo, ve 3. osobě rozeznáváme tvary pro mužský a ženský rod. Osobní zájmena odpovídají definici slovního druhu, který zastupuje jméno, jen částečně. Zatímco zájmena 3. osoby tuto funkci splňují, protože vždy zastupují osobu, zvíře nebo věc, o které se mluví, zájmena 1. a 2. osoby pouze slouží jako ukazatel k rozlišení, kdo mluví a kdo poslouchá, mají tedy funkci ukazatele, tzv. funkci deiktickou.

Italština na rozdíl od češtiny chápe zájmeno (*pronomine*) jako slovo, které stojí samostatně. Jakmile zájmeno tvoří větnou dvojici s dalším substantivem, je pokládáno za adjektivum (*aggettivo*).

Osobní zájmeno v italštině (*pronomine personale*) jako jediné ze slovních druhů disponuje více tvary pro vyjádření různých větných vztahů, tedy obdoby českých pádů. Také v italské terminologii se u zájmen běžně hovoří o nominativu, dativu a akuzativu, v případě zájmenných částic i o lokativu a partitivu-genitivu.¹

Italská osobní zájmena se dělí na dvě základní skupiny podle toho, zda

- 1) mají vlastní přízvuk a podle toho se nazývají **zájmena přízvučná** (*pronomi liberi, tonici* nebo *accentati*; někdy se přízvučné tvary nazývají též *forme forti*);
- 2) jde o tvary, které nemají vlastní přízvuk a fonologicky se musejí opírat o jiné, přízvučné slovo – obvykle působí jako proklitické nebo enklitické příklonky k slovesným tvarům. Jsou to tedy **zájmena nepřízvučná** (*pronomi clitici, atoni* nebo *non accentati*, případně také *forme deboli*).

Z hlediska vztahů ve větě rozlišujeme takzvaná **zájmena podmětová** (*pronomi soggetto*), která odpovídají českému 1. pádu, a **zájmena předmětová** (*pronomi complemento*). Ta dále dělíme podle toho, zda vyjadřují **předmět přímý** – 4. pád (*complemento oggetto*), nebo **předmět nepřímý** (*complemento indiretto*) čili český 3.

¹ Srov. např. G. Salvi, L. Vanelli, *Nuova grammatica italiana*, Bologna: Il Mulino 2004, s. 197-201.

pád. Zatímco zájmena podmětová jsou vždy přízvučná, zájmena předmětová mohou být přízvučná i nepřízvučná.

1. 2. Přehled osobních zájmen v italštině

V následující tabulce přinášíme přehled tvarů osobních zájmen, podmětových i předmětových, přízvučných a nepřízvučných.

osoba	přízvučná			nepřízvučná	
	podmět (nomin.)	předmět přímý (akuz.)	předmět nepřímý (po předložce)	předmět přímý (akuz.)	předmět nepřímý (dat.)
sg.1.	<i>io</i>	<i>me</i>	<i>me</i>	<i>mi</i>	<i>mi</i>
2.	<i>tu</i>	<i>te</i>	<i>te</i>	<i>ti</i>	<i>ti</i>
3.muž.	<i>lui</i> <i>egli</i> <i>esso</i>	<i>lui</i>	<i>lui</i> <i>esso</i>	<i>lo</i>	<i>gli</i>
žen.	<i>lei</i> <i>ella</i> <i>essa</i>	<i>lei</i>	<i>lei</i> <i>essa</i>	<i>la</i>	<i>le</i>
zvrtné		<i>sé</i>	<i>sé</i>	<i>si</i>	<i>si</i>
pl.1.	<i>noi</i>	<i>noi</i>	<i>noi</i>	<i>ci</i>	<i>ci</i>
2.	<i>voi</i>	<i>voi</i>	<i>voi</i>	<i>vi</i>	<i>vi</i>
3.muž.	<i>loro</i> <i>essi</i>	<i>loro</i>	<i>loro</i> <i>essi</i>	<i>li</i>	<i>loro</i> <i>gli</i>
žen.	<i>loro</i> <i>esse</i>	<i>loro</i>	<i>loro</i> <i>esse</i>	<i>le</i>	<i>loro</i> <i>gli</i>
zvrtné		<i>sé</i>	<i>sé</i>	<i>si</i>	<i>si</i>

Oproti předložce, z níž jsme vycházeli¹, jsme pokládali za užitečné provést některé změny. Tam, kde existuje více konkurenčních zájmen v jedné funkci (*lui, egli, esso; loro, essi* apod.), je řadíme podle dnešní frekvence v běžné italštině (*italiano standard*). Mezi nepřízvučnými zájmeny v postavení nepřímého předmětu vynecháváme zájmenou částici *ne*. Důvodem je zjednodušení tabulky na jednoznačná zájmena, která pokrývají celou škálu funkcí, tj. mají tvary přízvučné i nepřízvučné pro funkci podmětu i předmětu. Kdybychom zařadili *ne*, by bylo na místě uvvažovat do tabulky i s částicí *ci*. Naproti tomu ponecháváme mezi osobními zájmeny i tvary zvrtného zájmena. Toto

zájmeno sice nezastupuje podmět, ale funguje dokonale jako osobní zájmeno předmětové, které se vztahuje k podmětu věty. Má tvar přízvučný (*sé*) a nepřízvučný (*si*). Jeho syntaktická funkce i morfologická charakteristika (změna *si* > *se* ve dvojici kombinovaných nepřízvučných zájmen) je stejná jako u ostatních osobních zájmen.

1.3. Zájmena podmětová

Vyjádření podmětu v italské větě, podobně jako v češtině, není závazné. Sloveso může stát samostatně bez podmětového zájmena nebo jiného jmenného tvaru (syntagmatu), jelikož jeho slovesná konjugace zpravidla indikuje osobu a číslo. Pokud se složené časy slovesa tvoří pomocným slovesem *essere* a přičestím minulým, je navíc díky koncovce participia možné identifikovat i rod (*siamo venuti, è rimasta...*). Jsou však situace, kdy zájmeno, zastupující vynechaný podmět, je nutné použít:

1. Pokud slovesná koncovka není jednoznačná.

To se týká hlavně konjunktivních tvarů – konjunktivu prézenta (1.-3. osoba sg.) a konjunktivu imperfekta (1. a 2. osoba sg.). Stejná situace je pochopitelně také u obou konjunktivů složených, kde je ve tvaru prézentu nebo imperfekta pomocné sloveso.

Spero che lui compri i biglietti

Non vogliamo che tu vada via

Bisognava che io fossi presente

Credo che tu abbia capito benissimo

Suppongo che tu sia venuto per portarmi via

Ma loro credevano che tu avessi detto che era la donna del dipinto!

2. Při zdůraznění podmětu v opozici

Io sono stata preparata bene, invece voi non avete studiato abbastanza

Lei ha meritato il premio, non lui!

Dallo a noi, non a Giulio

3. V inverzním postavení podmětu

Vengo io!

¹ L. Lepschy, G. Lepschy, *La lingua italiana*, Milano: Bompiani 1994, s. 106.

4. Ve vytykácích konstrukcích (*costruzioni scisse*) po slovese *essere*

Siamo stati noi a prestagli i soldi

Non ero io a chiedere, era lui a raccontare senza essere stato interpellato

5. Ve větách implicitních, pokud mají jiný podmět než věta hlavní

Essendo partito lui, Maria ha smesso di uscire

Guidando lui, siamo arrivati in tempo

6. Ve 3. osobě, jestliže rod nevyplývá z kontextu či situace

Lei crede di aver sempre ragione

Lui fa l'interprete

7. Pokud chybí sloveso

Tu qui?

8. Spojení s dalším jmenným syntagmatem

Luca ed io siamo usciti a fare una passeggiata

9. Při upřesnění referenta vyjádřeného zájmenem prostřednictvím

a) jmenného syntagmatu

Noi, studenti di lingua italiana, abbiamo partecipato alla fiera del libro

b) přídavného jména

Noi stessi glielo abbiamo detto

A voi soli hanno promesso il posto

c) vztažné věty

Tu, che amavi le cose semplici, ti sei messo in un bel pasticcio

d) kvantifikátora (číslovky nebo přídavného jména vyjadřujícího množství)

Voi due potete entrare subito

Noi tutte restiamo qui

Noi pochi conosciamo la verità

Voi soli siete arrivati?

e) zesilujícího, tzv. fokalizačního adverbia (*solo, anche, neanche, pure, neppure, nemmeno, proprio, soprattutto, almeno* apod.)

Proprio lui ha segnato il primo gol

Soprattutto voi avete lavorato per questa scuola

Sei stato convocato anche tu?

10. Při odkazu na referenta, který z kontextu není očekáván

Se Mario non gioca con Elena, lei fa i capricci

1.3.1. 1. a 2. osoba singuláru – *io* a *tu*

Používají se pouze ve funkci podmětu, tzn. pro 1. pád

Io non ne so niente

Tu hai sempre ragione

Existují případy, kdy tyto dva tvary jsou nahrazeny předmětovými přízvučnými zájmeny *me* a *te*:

1) Po *come* a *quanto*

Fallo come me

Sono stanca quanto te

2) Ve jmenném přísudku, pokud je podmět odlišný

Se fossi in te

Pokud jsou podměty stejné, užije se podmětové zájmeno

Da qualche giorno non sei più tu

3) V neslovesných zvoláních

Beato te! Povero me!

4) Tvar *te* se klade po spojce *e* v souřadném spojení zájmen nebo zájmen a vlastních jmen. Jestliže *tu* spojkou předchází, nemění se.

Tu e io, tu e Luigi, tu e lui, ale io e te, Luigi e te, lui e te

2. osoba sg. může mít platnost neosobního vyjádření.

Sono cose a cui tu non pensi finché non ti succedono [= a cui non si pensa, a cui nessuno pensa]

Někdy se tímto neosobním vyjádření vlastně vyjadřuje 1. osoba a používá se, aby se vyjádřil odstup od události, určitá objektivizace vyprávění. V následujícím příkladu je evidentní, že mluvčí líčí ve skutečnosti vlastní pocity.

Piovono tutt'ora le bombe e tu pensi già a farne un racconto, dove il piacere di dirsi letterato marcio (in odor di D'Annunzio) supera qualsiasi altra cosa.

V toskánských dialektech se tvar *te* zcela běžně používá také v podmětovém postavení místo tvaru *tu*. I v mluvené standardní italštině patří tento jev mezi regionální charakteristiky této oblasti.

Te sei così bravo

Quando te lo racconterò te fai finta di non sapere niente.

E allora te devi proprio farti un bel giro intorno, vai a vedere altri mondi.

1.3.2. 1. a 2. osoba plurálu – *noi* a *voi*

V hovorovém jazyce bývají tyto tvary ještě zesíleny o adjektiva *altri*, *-e*. V pravopise mohou pak oba tvary stát odděleně (*noi altri*, *voi altri*), běžnější je ale podoba jednoslovná.

Noialtri siamo rimasti soddisfatti

Voialtri guardate troppo la TV

Pro toskánský dialekt je typické používat formy *noi* ve spojení s neosobní vazbou ve 3. osobě sg.

Noi si va a casa místo *Noi andiamo a casa*

První osoba množného čísla zastává podobně jako v češtině funkci tzv. plurálu majestatiky (*plurale maiestatico*), který v minulosti užívali panovníci či církevní hodnostáři v oficiálních projevech. Dalším typem je tzv. plurál skromnosti (*plurale di modestia*). Ten je dodnes rétorickým prvkem autorů a řečníků, kteří nechtějí zdůrazňovat svou vlastní osobu či názor.

Noi, Vittorio Emanuele III, Re d'Italia, dichiariamo ...

Noi abbiamo esaminato il problema dal punto di vista sociologico

1.3.3. 3. osoba singuláru a plurálu – *lui, lei, egli, ella, esso, essa, loro, essi, esse*

Na rozdíl od 1. a 2. osoby je pro 3. osobu několik tvarů alternativních. Z těchto tvarů v dnešní italštině jednoznačně převládají zájmena *lui, lei, loro*. Vztahují se v první řadě k osobám, ale jejich užití se dále rozšiřuje. V mluveném projevu mohou označovat i zvířata a v hovorové varietě se s nimi v současnosti stále častěji setkáváme i při označení věcí. Tento úzus je sice pocíťován jako silně příznakový, nekultivovaný, pravděpodobně se ale dnes například v jazyce mládeže vyskytuje stále častěji. Serianni¹ o tomto jevu mluví už v r. 1989 a upozorňuje na to, že jak *egli* a *ella*, tak zejména *lui* a *lei* se pro zvířata a věci užívají především tehdy, když je personifikujeme nebo jim projevujeme zvláštní náklonnost.

Pro 3. osobu singuláru mužského rodu existují vedle *lui* a *lei* tvary *egli, ella* a *esso, essa*. Podobně tomu je i u 3. osoby plurálu *loro*, kde existují alternativní zájmena *essi* a *esse*. Pro všechny tyto alternativní tvary platí, že v mluvené italštině jsou zcela výjimečné, obvykle v řeči formálního stylu. Avšak i v psaném jazyce není frekvence jejich výskytu rovnoměrná. Využila jsem možnosti, kterou dnes skýtají korpusy psané italštiny, a pokusila se zjistit současný stav. Pátrala jsem ve dvou z nich a v následujících tabulkách jsou zjištěné výsledky seřazeny podle počtu výskytů jednotlivých tvarů.

korpus CORIS/CODIS

1. egli	17 883
2. essa	17 632
3. essi	14 854
4. esso	12 625
5. esse	7 707
6. ella	1 763

korpus La Repubblica

1. egli	25 737
2. essa	24 958
3. essi	20 710
4. esso	17 436
5. esse	10 344
6. ella	622

Komentář je možné shrnout do několika bodů:

1. Čísla jsou dosti vysoká, aby byla statisticky relevantní i přesto, že neodráží rozdíly mezi zájmeny ve funkci podmětu nebo nepřímého předmětu. Je tedy celkem příznačné, že v obou korpusech je pořadí frekvence výskytů stejné.

¹L. Serianni, A. Castelvechi, *Grammatica italiana*, Torino: UTET, 1989, s. 243.

2. *Egli* – i když nemůže stát po předložce a může tedy plnit jenom funkci podmětu – je jednoznačně nejužívanější.
3. Nápadný je rozdíl mezi *egli* a *ella*. Přesto je podstatně menší u korpusu La Repubblica. Je to pravděpodobně dáno skutečností, že tento korpus se omezuje na jazyk novin (deníku La Repubblica). CODIS/CORIS čerpá i z odborné literatury, kde je pochopitelně tvar *ella* více zastoupen.
4. Zájmeno mužského rodu *essi* se vyskytuje přibližně 2x častěji než odpovídající tvar ženského rodu *esse*. Je těžké určit důvody tohoto jevu. Asi jich je ve hře víc současně. Jedním z nich může být, že mužský rod v 3. osobě pl. může zastupovat oba rody.
5. Ve dvojici *esso*, *essa* je naopak častěji zastoupen tvar ženského rodu, i když rozdíl není tak markantní jako u předcházejících dvojic. Zde patrně hraje roli, že jedině *esso* ze čtveřice *esso*, *essa*, *essi*, *esse* se nemůže vztahovat k osobě.

Zájmena *egli* a *ella* zastupují pouze osoby a užívají se ve funkci podmětu. Přestože představují komplementární dvojici lišící se rodem, v jejich užití je velká disproporce, jak dokládá i materiál z korpusů italštiny.

Zájmeno *egli*, přestože je celkově na ústupu, můžeme dosud považovat za běžný knižní protějšek hovorového *lui*. I v psaném projevu si tato dvě zájmena konkurují. Nejde přitom zdaleka o nový jev, jak by se mohlo zdát při studiu tradičních gramatik, které měly sklon tvar *lui* z podmětového postavení vylučovat. Konkurenční postavení mezi oběma formami se traduje nejméně pět století. Po celou tuto dobu docházelo k četným pokusům odstranit nesprávné tvary, evidentně ale bez úspěchu. Jak bylo naznačeno, deskriptivní gramatiky se shodují v názoru, za jakých okolností lze použít dané zájmené formy. Tedy která z forem je vhodná pro daný stylistický rejstřík (a v různých případech diamezie). Jeden tvar, odsouhlasený normou, se užívá v písemném projevu a formálním projevu mluveném. Naopak druhý z tvarů, vymykající se normě, je typickým představitelem spontánního mluveného jazyka.

Ve srovnání se zájmenem *egli* tvar feminina *ella* patří k vysokému, velmi formálnímu stylu. I v psané italštině se s ním setkáme jen zřídka.

Esso, *essa*, *essi*, *esse* se používají ve funkci podmětu nebo nepřímého předmětu. Nikdy však nemohou vyjadřovat přímý předmět

**Ho visto esso / essa / essi / esse*

Obecně platí, že tyto formy se vztahují ke zvířatům a neživotným předmětům. V písemném projevu mohou ovšem tvary *essa, essi a esse* (vyjma *esso*) označovat i osoby.

Nejběžnější je to v množném čísle mužského rodu (*essi*):

Gli insegnanti nelle scuole americane potranno sottoporre gli studenti a perquisizioni personali se hanno “fondati motivi” per sospettare che essi siano in possesso di droghe o di armi...

...i sovietici sono riusciti ad oscurare il fatto che essi stanno rinegoziando con gli americani lo stesso contenzioso...

Spíše vzácně odkazují k osobám tvary *esse a essa*:

“L’uomo che uccide è uno che frequenta le prostitute, e che ha o cerca di avere con esse un rapporto”, dice Dora Pezzilli.

Esse [= le donne] non vogliono vestirsi, ma addobbarsi...

...nonostante alla coppia fosse già stata sottratta una bambina, anch’essa di colore, per i maltrattamenti subiti.

Jestliže jsme konstatovali, že *esso* a *essa* se vztahují k jménům neživotným, pak ještě navíc platí, že mezi nimi často označují nikoli konkrétní předměty, nýbrž spíše abstrakta.

Ma l’argomento dell’opportunità è reversibile. Esso pone infatti l’industria privata di fronte alla grave responsabilità...

Il dato di cronaca ha tuttavia assunto anche un significato più generale. Esso ha finito infatti con il sottolineare che...

È questa la nostra identità. Essa è il frutto di secoli di storia, di dottrina, di tradizioni e di impegno nel mondo.

...si conoscerà la data dell'inizio della trattativa. Essa verrà condotta su tre tavoli.

1.3.3.1. Specifika zájmen *egli, ella, esso, essa, essi, esse*

Tato skupina sice jednoznačně patří mezi zájmena přízvučná (mohou být v podmětém postavení, mohou stát po předložce ve funkci nepřímého předmětu, jako slova dvouslabičná mají na rozdíl od klitik vlastní přízvuk a vůči slovesu nestojí v klitickém postavení), přesto však oproti zájmenům *lui, lei* a *loro* je jejich užití užší. Jednak, jak už jsme se zmínili, jsou výsadou jazyka psaného a patří spíše k formálnějšímu stylu. Další omezení se týkají syntaktické distribuce a – jak ukazují následující příklady – přibližují se tím zájmenům nepřízvučným. Laura Vanelli tato omezení vypočítává a nazývá tvary *egli, ella, esso, essa, essi, esse* zájmena „slabá“ (*pronomi “deboli”*), stojící na pomezí mezi zájmeny přízvučnými a nepřízvučnými (*liberi a clitici*).¹ Na jiném místě, v článku týkajícím se konkurence mezi *egli* a *lui*, používá termín *semi-clitici*.

O která specifika se jedná?

1. Nemohou stát jako druhý člen v souřadném spojení s dalším syntagmatem.

**Domani Maria e(d) egli vanno a Roma*

2. Nemohou stát samostatně bez slovesa, jehož jsou podmětem.

*Chi viene? *Egli / *Ella / *Essi / *Esse*

Naopak mohou být oddělena od slovesa dalšími členy nebo vloženou větou podobně jako „silná“ přízvučná zájmena

Egli – che non ha mai avuto a che fare con la giustizia – non è stato arrestato

3. Nemohou stát za slovesem

**Ha recitato egli*

**Me lo hanno raccontato essi*

Nemohou se použít v případě, kdy je zájmeno jakýmkoli způsobem zdůrazněno, např. stojí v opozici. Důraz, emfáze apod. může být naznačen pouze intonací. Jedním z prostředků jsou kromě toho tzv. fokalizátory, zesilující adverbia, jako např. *proprio, stesso, solo, pure, neppure, soprattutto* aj.

**Egli / Lui è arrivato in ritardo, non Giorgio*

*Proprio / Solo *essi/ loro anno risposto alla mia domanda*

Tyto zákonitosti vycházejí ze staré italštiny. Během jazykového vývoje neměla zájmena *egli* (sg. i pl.), *ello, esso, ella, essa, ellino, eglino, essi, elle, elleno, esse* přesné vymezení. Mimo funkci podmětu zastávala ještě funkci předmětu přímého a nepřímého.

1.3.3.2. Používání *lui, lei, loro*

Na rozdíl od zmíněných tvarů fungovala původně zájmena *lui, lei, loro* jako přízvučná zájmena předmětová. Postupně přebírala také funkci podmětu a dnes jsou v ní již zavedena a kodifikována.

Oproti zájmenům slabým neboli polo-klitickým nepodléhají žádným syntaktickým omezením a za jistých okolností je jejich užití pravidlem:

1. Po příslovcích *come* a *quanto*, jak už bylo zmíněno u tvarů *io* a *tu*, které v tomto případě nahrazují přízvučné formy *me* a *te*.

Era così sorpresa come lui

Lucia non studia quanto lui

2. Ve jmenném přísudku při různých podmětech

Se io fossi loro...

3. V neslovesných zvoláních

Sciagurato lui! Beata lei!

4. Před slovesem i za slovesem při zdůraznění nebo v opozici

Lui deve tacere

¹ G. Salvi, L. Vanelli, op. cit., s. 194.

*Me lo hanno consigliato loro
Lei dovrebbe essere premiata, non Gino!*

5. V implicitních větách
*Essendoci loro, c'è più disciplina
Morta lei, la casa è rimasta vuota*

6. Po fokalizačních adverbích
Anche lui neanche lei nemmeno loro proprio lui

7. Mezi *ecco* a vztaznou spojkou *che*
*Ecco lui che si lamenta sempre
Ecco loro che hanno domandato di te*

1.4. Zájmena předmětová přízvučná pro předmět přímý – 4. pád
(*complemento oggetto*)

Postavení těchto zájmen je vždy za slovesem. Používají se v následujících případech.

1. Pokud se jedná o zdůraznění předmětu

Stai cercando me?

Aspettano voi

2. Stojí-li dva předměty v opozici

Invito lui, non te

Non vogliono me, vogliono noi

3. V neslovesných zvoláních

Povero me! Felice lui!

4. Po *tranne*

Tranne lui

Pro 3. os. sg. platí pouze tvary *lei* a *lui*. Místo zájmen *esso*, *essa*, která označují obvykle zvířata a věci, se obvykle užívá *questo* či *quello* nebo nepřízvučné tvary osobních zájmen.

Ha perso portafoglio? a) *L'ha perso.* b) *Non ha perso solo quello / *esso ma anche le chiavi.*

Také pro osoby, pokud nejde o zdůraznění, se používají spíše tvary nepřízvučné

Hai visto Paolo? L'ho visto ieri.

Přízvučná forma se klade tehdy, pokud jsou dva souřadně postavené předměty

Hai visto Paolo? L'ho visto ale *Ho visto lui e Giovanna*

1.5. Zájmena předmětová přízvučná pro předmět nepřímý – 3. pád (*complemento indiretto*)

Tvary se kladou vždy po předložce – *a me, di lui, con loro, per te, da me, tra me e te, intorno a noi, accanto a voi, secondo lei* atd.

V některých případech je existuje zájmeno jak v přízvučné, tak v nepřízvučné formě
Ha telefonato a te nebo *Ti ha telefonato*

Jindy tato opozice formálně není možná a přízvučná forma pak přebírá i funkci nepřízvučného vyjádření

Parla di te (**Ti parla* **Di ti parla*)

Zájmeno *loro* zaujímá zvláštní postavení. Jako jediné stojí může stát bez změny významu s předložkou *a* i bez ní.

Rispondiamo a loro

Rispondiamo loro

Tvar zvrátneho zájmena se ve 3. osobě vztahuje k podmětu

Lo fa per sé

Pokud se předmět s podmětem neshoduje, bude po předložce následovat tvar přízvučného zájmena, označujícího daný předmět

Lo fa per lui / lei / loro

Po předložce *tra/fra* ve významu „mezi“ se klade *loro* místo zvrtné formy *sé*, i když se zájmeno vztahuje k podmětu

Sempre si consultano tra loro – Domlouvají se mezi sebou

Pokud však jde u této předložky o jiný význam než „mezi“, klade se zvrtné zájmeno *Pensavano tra sé* – Mysleli si pro sebe

Pro 3. os. sg. se užívají tvary *lui* a *lei*, pro osoby a *esso*, *essa* pro věci a zvířata. Podobně to platí i pro 3. os. pl. Tvar *loro* vyjadřuje osoby, zatímco tvary *essi* a *esse* neživotná substantiva.

Rivolgiamoci a loro [= *ai nostri amici*]

Rivolgiamoci a essi [= *ai testi di cui abbiamo parlato*]

1.6. Zájmena předmětová nepřízvučná

Jak vyplývá z názvu, nepřízvučná zájmena nemají vlastní přízvuk. Jak pro předmět přímý, tak nepřímý jde o jednoslabičná slova, která jsou fonologicky vázaná na sloveso. Nikdy nemohou stát samostatně a nemohou se pojit s předložkami. Zájmena tohoto typu se vůči slovesu vyskytují buď v proklitickém, nebo v enklitickém postavení. Jedinou výjimku mezi nimi tvoří zájmeno *loro*, které stojí za všech okolností za slovesem (výjimkou může být vysoký knižní styl). V proklitickém postavení zájmena stojí ve spojení s finitními slovesnými formami. Oproti tomu enklitické postavení zájmen vyžadují nefinitní tvary sloves, jakými jsou infinitiv, participium, gerundium a imperativ.

Nepřízvučná zájmena na rozdíl od přízvučných forem mají ve 3. osobě sg. i pl. různé tvary pro předmět přímý a nepřímý. Pro přímý předmět ve 4. pádu to jsou tvary *lo* - sg. maskulina, *la* - sg. feminina, *li* - pl. maskulina a *le* - pl. feminina. Nepřímý předmět 3.

pádu reprezentují tyto formy: *gli* – sg. mask., *le* – sg. fem., *loro* a *gli* pro plurál maskulina i feminina.

Tvary *lo* a *la* je možné elidovat podle pravidel, která platí pro člen určitý. Tedy pokud se zájmeno ocitne před slovesem začínajícím na samohlásku nebo před pomocným slovesem *avere*. Elize však občas může vést i k významovým nejasnostem. Např. z tvaru *l'odio* není jasné, zda se jedná o substantivum (nenávisť), nebo sloveso v 1. os. sg. s elidovaným zájmenem (nenávidím ho / ji). Za těchto okolností je lépe elizi u zájmena nepoužívat (*lo odio*). Tvary *li* a *le* elidovat nelze. Elize je však možná i u zájmen ostatních osob (*mi, ti, vi, si – t'assicuro, s'arriva*, dále jako součást básnického, literárního jazyka). U tvaru *ci* je elize povinná ve spojení se slovesem *essere – c'è, c'era*. Jinak je charakteristickým rysem mluveného jazyka, a to i v případech, kdy se v písmu nevyznačuje. Např. *Non ci arrivo, Non ci hanno detto* se běžně vyslovuje *Non c'arrivo, Non c'hanno detto*. Typickým příkladem je hovorová forma slovesa *avere – averci*, kde *ci* při řeči automaticky eliduje

Ci ho, Ci avevo – C'ho, C'avevo.

1.6.1. Použití zájmen v proklitickém postavení

V proklitickém postavení stojí zájmena ve spojení s jednoduchými finitními tvary sloves.

Lo vedo

Gli darò un libro

Mi dettero uno schiaffo

U složených časů zájmeno předchází pomocné sloveso *avere*. Pokud se jedná o zájmeno vyjadřující přímý pád, dochází ještě ke shodě v rodě a čísle mezi přičestím a zájmenem. Shoda je povinná u 3. os. sg. a pl., tedy u tvarů *lo, la, li, le*. U 1. a 2. os. sg. a pl. není závazná. U singulárních forem *lo* a *la* navíc dochází k elizi.

Ho visto il ragazzo – L'ho visto

Ho visto la ragazza – L'ho vista

Ho visto i ragazzi – Li ho visti

Ho visto le ragazze – Le ho viste

Maria, ti ho visto / vista

Ci hanno visto / visti / viste

U nepřímého pádu ke shodě nedochází

Le ho regalato un libro

Ci hanno mostrato la casa

U záporu stojí zájmeno mezi záporkou *non* a příslušným slovesným tvarem

Non li abbiamo guardato.

Non lo pago

Podobně tomu je u opisných vazeb se slovesem *stare*. Zde je možné obojí postavení:
stare + gerundium (vyjadřuje průběhovost):

Stanno leggendo nebo *Lo stanno leggendo*

stare per + infinitiv (chystat se něco dělat):

Sto per telefonargli ale také *Gli sto per telefonare*

Sto per farlo ale také *Lo sto per fare*

U faktitivních vazeb *fare* + inf. nebo *lasciare* + inf. stojí zájmeno vždy před řídícím, faktitivním slovesem

Faccio cantare una canzone – La faccio cantare

To platí i u sloves smyslového vnímání + infinitiv (*sentire, vedere*)

Sento cantare una canzone – La sento cantare

Sento Ugo cantare una canzone – Gliela sento cantare

Nepřízvučná zájmena, která stojí za slovesem v enklitické pozici, tvoří s daným slovesným tvarem jedno slovo. Výjimku tvoří zájmeno *loro*, které stojí vždy odděleně.

1.6.2. Použití zájmen v enklitickém postavení

Enklize zájmena nastává v těchto případech:

1. Po **infinitivu**. Odpadá v něm koncové *-e*, popřípadě u inf. zakončených na *-rre* (*tradurre - tradurlo, proporre - proporglielo*) odpadá slabika *-re*.

per dirvi

senza dirglielo

per dir(e) loro - nepovinné

Je-li infinitiv závislý na určitém tvaru modálního slovesa (*dovere, volere, potere, sapere*), může být zájmeno jednak připojeno za infinitiv, jednak předcházet finitní slovesný tvar. Obě varianty jsou rovnocenné a platí i za přítomnosti pomocného slovesa a také u sloves zvratných, kde se navíc volba pomocného slovesa řídí buď pomocným slovesem, nebo infinitivem významového slovesa.

Lo voglio vedere nebo *Voglio vederlo*

Lo ho potuto vedere nebo *Ho potuto vederlo*

Mi sono dovuto adattare nebo *Ho dovuto adattarmi*

U sloves *volere* a *sapere* je běžnější postavení zájmena za slovesem, kdežto u sloves *dovere* a *potere* zájmeno stojí před slovesem.

Je-li modální sloveso v infinitivu a následuje ještě infinitiv slovesa významového, zájmeno se připojuje k infinitivu slovesa modálního, nebo stojí před určitým slovesným tvarem. V žádném případě nemůže být zájmeno připojeno k druhému infinitivu.

Giorgio lo continua a saper risolvere

Giorgio continua a saperlo risolvere

**Giorgio continua a saper risolverlo*

U sloves *parere, sembrare, aspirare* a nebo u zvratných sloves stojí zájmeno vždy za infinitivem významového slovesa.

Sembravano addormentarsi

Ugo pare alzarsi

Závislý infinitiv může být k řídicímu slovesu připojen předložkou. Úzus v tomto případě není jednoznačný, ale pokud se jedná o předložku *a*, je možné enklitické i proklitické postavení zájmena, přičemž druhá varianta převažuje.

Comincio a capirlo nebo *Lo comincio a capire*

Vado a trovarla nebo *La vado a trovare*

V případě předložky *di* pozorujeme silnější tendenci k enklitickému postavení. G. Lepschy¹ uvádí jedinou možnost v případech

Credo di trovarlo

Cerchiamo di finirla

Aspettiamo di vederli,

zatímco připouští dvojí možnost v následující větě a ve vazbách *stare* + infinitiv (viz výše *Sto per farlo* nebo *Lo sto per fare*)

Ho già finito di leggerlo nebo *L'ho già finito di leggere*

2. Po **gerundiu**

Non sentendomi bene, rimasi a casa

mostrandomi dicendoglielo

U složeného infinitivu i gerundia se zájmeno připojuje k pomocnému slovesu

Avendolo riconosciuto dopo tanti anni...

Ti dico di averlo visto

3. Po **příčestí minulém** jako nezávislé slovesné formy:

Vistolo, fu facile catturarlo

Con un biglietto cedutogli da un collega ha vinto alla lotteria "Gratta e vinci"

Jestliže příčestí tvoří složený čas, zájmeno jej předchází

Lo ha visto per strada

Avendolo letto per caso, decise di farne un adattamento cinematografico

4. Po **kladném imperativu** 2. os. sg. a pl. a 1. os. pl. (*tu, voi, noi*)

Prestami il libro

Guardatemi

Andiamoci

U záporného imperativu 2. os. sg. může stát zájmeno za infinitivem, ale i před ním. U 1. a 2. os. pl. je možné také obojí postavení, běžnější je ale postavení za slovesným tvarem, aby nedošlo k záměně oznamovacího způsobu za rozkaz.

Non comprarlo nebo *Non lo comprare*

Non compriamola nebo *Non la compriamo*

Non compratela nebo *Non la comprate*

Zdvořilostní formou pro vykání je 3. os. sg. a pl. (*lei, loro*). Nejde vlastně o infinitiv, nýbrž o tvar konjunktivu. V tomto případě stojí zájmeno za všech okolností před slovesným tvarem.

Lo guardi pure

Non lo guardi

Po jednoslabičných imperativech jako jsou *da', di', va', fa'* a *sta'* se zdvojuje počáteční souhláska u všech připojených zájmen kromě tvaru *gli*.

Dammi, diccelo, fallo, vacci, stammi atd.

5. Po adverbium ***ecco***:

Eccomi qua

Eccoci arrivati

¹ L. Lepschy, G. Lepschy, op. cit., s. 112.

6. Po 3. osobě v **neosobních vazbách** v úředním jazyce inzerátů, vyhlášek a obchodních nabídek

Affittasi, cercasi, offresi, comprasi, vendesi, vendonsi

1.7. Kombinovaná zájmena – dvojice zájmen 3. a 4. pádu

Jestliže se setkají dvě nepřízvučná zájmena, z nichž jedno zastupuje předmět přímý a druhé předmět nepřímý, pak stejně jako např. v češtině také v italštině předmět nepřímý předchází předmět přímý.

Jestliže se kombinuje zájmeno 3. pádu se zájmeny 1. a 2. osoby ve 4. pádu, k tvaroslovným změnám nedochází. Tyto kombinace jsou však málo frekventované a v praxi se omezují na spojení *mi ti*, vyskytující se nejčastěji v literárních textech.

E se è vero, come dici, che sei un angelo, mi ti presenti tuttavia non come da sempre ti immaginiamo...

Preferisco il tuo silenzio / che sprofonda dentro la mia mente / e mi ti rende intero nella tua mancanza / carissimo perdente

Běžnější je spojení zájmena ve 3. pádu se zájmeny 3. osoby ve 4. pádu *lo, la, li, le* a částice *ne*. V tom případě se koncové *-i* zájmen 3. pádu *mi, ti, ci, vi, si* mění v *-e* na *me, te, ce, ve, se*. Pokud je sloveso v minulém čase a zájmeno vyjadřuje přímý předmět, dochází ke shodě v rodě a čísle s participiem.

Existují tyto dvojice:

me lo, me la, me li, me le, me ne

te lo, te la, te li, te le, te ne

se lo, se la, se li, se le, se ne

ce lo, ce la, ce li, ce le, ce ne

ve lo, ve la, ve li, ve le, ve ne

Pokud stojí tyto dvojice zájmen v proklitickém postavení, píší se odděleně (*te lo dico*). Jestliže jsou připojeny enkliticky, tvoří s nefinitním tvarem jedno slovo (*voglio dirtelo*).

Pro vyjádření 3. os. sg. a pl. se užívá tvar *glie* pro oba dva rody a čísla a píše se s následujícím zájmenem nebo zájmenou částicí dohromady jak v proklitickém, tak v enklitickém postavení.

glielo, gliela, glieli, gliele, gliene

Jestliže se ve dvojici objeví zájmeno *loro* pro 3. os. pl., stojí první zájmeno před slovesem a zájmeno *loro* až za slovesným tvarem.

Lo manderò loro

Neosobní či pasivní tvar *si* stojí za ostatními zájmeny.

Lo si vede raramente

La si compra spesso

Zvratné zájmeno *si* ve funkci nepřímého předmětu stojí naopak před přímým předmětem.

(Lei) se la compra spesso

Příslovce místa *ci* (a synonymní, dnes už knižní *vi*) stojí za zájmeny *mi, ti, vi*.

Mi ci hanno accompagnato

Ti ci porteranno

Vi ci trovo

Oproti tomu příslovce *ci* předchází zájmena *lo, la, li, le* a částici *ne*. Máme pak tyto možnosti: *ce lo, ce la, ce li, ce le, ce ne*

Quanti turisti ci sono a Praga? Ce ne sono tanti.

Lo porti a casa? No, non ce lo porto.

Tvar *le* má rovněž dvojí funkci. Je jednak zájmenem pro nepřímý předmět 3. os. sg. feminina, jednak v homonymní podobě zájmenem pro přímý předmět 3. os. pl. feminina.

Signora, Le ho comprato i fiori

Hai comprato le riviste? Le devo comprare domani.

Není možná kombinace dvou identických zájmen, kupříkladu:

Vi vi ha mandato – Vi ha mandato là

Ci ci porterà – Ci porterà là

Si si alza presto – Ci si alza presto - kombinace zvratného a neosobního *si*

K setkání více než dvou zájmen dochází výjimečně například u těchto forem:

Gli se ne attacca un po'

Glielo si vede scritto in faccia

1.8. Zájmeno *loro*

Zastává funkci zájmena přízvučného i nepřívučného. V pravém slova smyslu na rozdíl od ostatních klitik nepřívučné není, protože jako dvouslabičné slovo má vlastní přízvuk. Ve funkci zájmena nepřívučného má zcela výjimečné postavení. Jako jediný tvar stojí až na jisté výjimky vždy za slovesem a odděleně, nezávisle na slovesném tvaru, bez ohledu na finitní či nefinitní formu.

Il maestro diede loro il compito

Dato loro il compito

Ho paura di dire queste cose

Nemusí stát v bezprostředním sousedství slovesa, může být odděleno adverbiem

Dico sempre loro di pensare al proprio club

Pokud vyjadřuje nepřímý předmět ve 3. pádu, může se pojít s předložkou *a*, nebo může stát samostatně bez ní.

Parlerò loro di politica

Parlerò a loro di politica

V současné italštině, pokud se ve větě objeví pomocné sloveso + participium minulé, zájmeno *loro* může zastávat pozici za participiem, ale i za pomocným slovesem, přechází mu tedy alespoň jeden slovesný tvar.

Il maestro ha dato loro il compito nebo *Il maestro ha loro dato il compito*

Dopo aver detto loro (běžnější varianta) nebo *Dopo aver loro detto*

Ve staré italštině, respektive v literárním jazyce se zájmeno *loro* vyskytuje i v proklitické pozici.

“*Caron dimonio, con occhi di bragia loro accendano, tutte le raccoglie*”

(Dante, *Inferno* III, 109-110)

Loro předchází sloveso také ve formálním projevu

Gli studi loro dedicati

Zájmeno *loro* tudíž není možné zařadit do skupiny nepřízvučných zájmen. Svým postavením se spíše přibližuje formám přízvučným s předložkou.

V hovorovém jazyce však převládá namísto *loro* forma *gli*. Ta se stále ve větší míře objevuje i v psané podobě.

Telefoniamo loro nebo *Gli telefoniamo*

Sto facendo loro un favore nebo *Gli sto facendo un favore*

Je zřejmé, že forma *loro* nemůže vstupovat do kombinací nepřízvučných zájmen. I tady jsou dvě možnosti. Buď je nepřízvučné zájmeno v preverbálním a *loro* v postverbálním postavení, nebo se v kombinaci použije nepřízvučné *gli*.

Scriviamo loro una lettera – La scriviamo loro nebo *Gliela scriviamo*

Loro se nemůže použít v anaforické funkci vůči prvkům dislokovaným vlevo. V tomto případě je nutná nepřízvučná forma *gli*:

**A quei due, do loro io una bella punizione*

A quei due, gli do io una bella punizione

1.9. Zájmeno středního rodu *lo*

Zastává v italštině mimo jiné funkci neutra, tedy středního rodu. Znamená vlastně totéž, co ukazovací zájmena *ciò, questo, questa cosa*. S touto platností nicméně nemůže zastupovat substantiva, která střední rod nemají, ale vztahuje se:

1. K dějům nebo pojmům vyjádřeným v předešlé větě

Devi essere prudente: te lo ripeto sempre.

Pietro non vuole parlarci. L'abbiamo capito subito.

È arrivato. Non lo sapevo.

2. K obsahu věty následující, zvláště ve spojení se slovesy myšlení a smyslového vnímání (*sapere, capire, vedere, sentire* atd.).

Lo so che non mi lascerà mai

Non lo sapevo che fosse arrivato

3. K jmenné části přísudku v předcházející větě (do češtiny se nepřekládá)

Ada è magra? Sì, lo è.

Li credevo intelligenti ma non lo sono.

Signora, Lei è medico? Sì, lo sono.

Význam neutra může mít i zájmeno *la*. Vyskytuje se v mnoha ustálených rčeních, v nichž je zamlčeno substantivum typu *cosa, faccenda, vita, maniera* apod. Jedná se o slovesné idiomy s jedním či dvěma ustálenými zájmennými tvary

Farcela, sentirsela, cavarsela, mettercela tutta, prendersela con, prendersela a male, vedersela brutta / nera, passarsela bene / male, darsela a gambe, saperla lunga, atd.

1.10. Ukazovací zájmena s funkcí zájmen osobních

Přízvukné tvary osobních zájmen bývají zejména v běžném mluveném projevu kvůli zřetelnějšímu označení dosti často nahrazovány ukazovacími zájmeny (se zřetelnou deiktickou funkcí) *questo* a *quello*.

Aspettava il cane, ma quello non ritornava

Další možností je zájmeno zcela vynechat.

(Mluví se o automobilech) *Questa è molto bella* nebo jen *È molto bella*
**Essa è molto bella*

Ukazovací zájmeno se vztahuje nejčastěji k neživotným a konkrétním jménům, může však odkazovat i k osobám.

Cacciò fuori dal campo un giocatore ma quello non se ne voleva andare

Voleva sposarlo, ma quello non si decideva

Questo / Quello è Mario (nebo jen *È Mario*)

K osobám se vztahuje také silně knižní výraz *questi*, případně méně časté *quegli*. Někdy jsou užívány korelativně, v opozici.

Scalzone nota il ministro, lo chiama. Questi si volta, lo riconosce, lo saluta, scambia quattro chiacchiere.

Il Presidente e il Ministro furono messi sotto accusa: questi confessò, quegli fuggì all'estero.

Ukazovací zájmeno může odkazovat i na celou větu.

Noi abbiamo meriti da rivendicare ma questo non basta

Proprio questo volevo chiederle: che cosa deve fare il Pci per riconquistare quella fascia di elettori...

La casa editrice Rizzoli non è un'azienda qualunque e questo lo sanno tutti

V posledním příkladu je ukazovací zájmeno ve funkci předmětu, proto po něm následuje ještě anaforické osobní zájmeno, tzv. *ripresa pronominale*, což je jeden ze základních jevů italské syntaxe. Zajímavou výjimkou je, že jestliže se ve stejné konstrukci ocitne modální sloveso nebo některá slovesa vnímání, k opakování antecedentu zájmenem nedochází. O tomto jevu se kupodivu italské gramatiky nezmiňují, příklady z korpusů jsou v tom však jednoznačné.

Proprio questo volevo dire quando parlavo di apparenti "errori di sintassi narrativa"

Stasera al Quirinale mi pareva di assistere a uno spettacolo di altri, da semplice spettatore e quello dovevo fare, oltre a stringere la mano di ognuno.

È il mio primo gol in serie A: un 'piattone', ma solo questo potevo fare in quella situazione.

Anche questo ho visto a San Siro...

Questo m'aspettavo a Wembley (la vittoria no) e questo ho visto.

Potevo attenuare la frase, dire che non ero d'accordo, anziché dire che mi vergognavo, ma dopo Vigo questo sentivo di dire e questo ho detto.

Rozdíl mezi osobními a ukazovacími zájmeny není tak velký, jak by se mohlo zdát. I z našich příkladů je znát, že osobní zájmeno středního rodu *lo* a ukazovací *questo*, *quello* nebo *ciò* mají často téměř identickou funkci ze sémantického i syntaktického hlediska. Podobně funguje i zájmeno *esso*.

Mezi italskými lingvisty probíhala už zhruba před třiceti lety polemika na téma, zda některá osobní zájmena nejsou spíše zájmeny ukazovacími a dokonce zda mají být za zájmena vůbec považována. Do debaty zasáhli např. dvojice Battaglia–Pernicone, Fogarasi nebo Jihoslovan Ivan Klajn. Známy jazykovědec Alfonso Leone v článku v časopise „Lingua nostra“ z r. 1978 jde ještě dál. Podle něho je pojem „zájmeno“ pouze gramatický a váže se na schopnost zájmena přenechávat bez jakékoli změny v ostatních částech věty místo jménu. Upozorňuje na rozdíl mezi zájmeny 1. a 2. osoby, vždy jednoznačně indikují mluvčího nebo jeho protějšek, jsou – jak bychom dnes řekli – deiktická, zatímco zájmena 3. osoby mohou označovat jakoukoli osobu nebo věc, s kterou jsou zaměnitelná. Jestliže ve větě *Ho visto Pietro con Maria: lei indossava un vestito rosa* nahradíme zájmeno vlastním jménem, ve větě se nic nezmění: *Ho visto Pietro con Maria: Maria indossava un vestito rosa*. Leone tedy pokládá *lei* za „pronomie indicativo di Maria“, tedy za zájmeno ukazovací. Stejnou záměnu nemůžeme provést se zájmeny 1. a 2. osoby: Jestliže *io* představuje *Alfonsa*, není možné je mezi sebou zaměňovat bez změny slovesné osoby. Proto nejde o zájmena, ale spíš o poněkud specifická substantiva. Nejsou jimi beze zbytku (nemohou se například spojovat s adjektivy – *questi ragazzi* / **questi voi*, *un ragazzo diligente* / **tu diligente*), ale nepochybně se jim blíží. Jelikož jsme zájmena 3. osoby zařadili mezi zájmena ukazovací a zájmena 1. a 2. osoby takřka přesunuli mezi substantiva, Alfonso Leone provokativně navrhuje, zda neuvažovat o vyškrtnutí osobních zájmen z gramatických příruček.

Toto zjednodušené shrnutí článku naznačuje, jak i ve zdánlivě jasně vymezené oblasti, jakou jsou osobní zájmena, nejsou jasně vymezené hranice pojmů, může docházet k interferencím s jinými slovními druhy a mohou probíhat interpretační spory.

1.11. Zájmenná částice *ne*

Původní význam částice *ne* je příslovce místa znamenající odtud, odtamtud – *di lì, da quel luogo* (z latinského *inde*).

È entrato in casa a ne è uscito dopo pochi minuti

Vieni da Roma? Sì, ne vengo

Slovesa pojící se s předložkou *da* – *ottenere da, ricavare da, trarre da, risultare da*

Hai avuto il colloquio con Gino? Sì, ma non ne ho ottenuto niente.

Ne nemá platnost původce děje (*complemento di agente*), nedá se tedy říct:

*La mostra è stata allestita dallo stilista Armani. *Ne è stata allestita.*

Další použití *ne* je následující:

1. *Ne* jako neohebná částice nahrazující vazby předložek *di* a *da* se zájmeny 3. os. sg. a pl. nebo se zájmeny ukazovacími.

Di n. da lui, lei, loro, esso, essa, essi, esse

Di n. da questo, questa, questi, queste

Di n. da ciò, di quella cosa

Che pensa di lui? Che ne pensa?

Mauro è partito, ne sento molto la mancanza

Voglio parlarti di ciò. Voglio parlartene

Ne je závislé na zvratných slovesech pojících se s předložkou *di*:

Ricordarsi di, accorgersi di, dimenticarsi di, pentirsi di, interessarsi di, innamorarsi di, lamentarsi di, rendersi conto di, occuparsi di, preoccuparsi di, vantarsi di

Částice *ne* někdy spolu se zvratným zájmenem zesiluje výnam slovesa, vyjadřuje zaujetí, důraznější účast podmětu na ději (tzv. etický dativ).

dormirsene venirsene

starsene partirsene

viversene rimanersene

2. *Ne* povinně zastupuje podstatné jméno doprovázené dělivým členem, číslovkou nebo přídavným jménem neurčitým vyjadřujícím množství, které se nachází v předcházejícím textu.

Hai comprato del burro? Sì, ne ho comprato un etto.

Ha visitato molte gallerie? Sì, ne ho visitate tante.

Quanti biglietti vuole? Ne prendo due.

Ne může být rovněž doprovázeno adjektivem kvalifikačním, kterému předchází předložka *di*:

Ci sono dei quadri interessanti alla mostra? Sì, ce ne sono di interessanti.

3. *Ne* nahrazuje přivlastňovací zájmeno

È un bel film. Ne conosco il regista.

La conosco da tanto e ne apprezzo l' intelligenza

4. *Ne* v ustálených vazbách, ve kterých původní význam bývá oslaben nebo se vztahuje k zamlčeným substantivům obecného významu jako *cose, azioni, fatti, giorni* atd.

Valerne la pena, non poterne più, combinarne di tutti i colori, farne di cotte e di crude, farne a meno, aversene a male, volerne a qc atd.

5. Pleonastické *ne*

Non mi vuoi più bene? No, non me ne importa più niente di te.

È simpatico? Di persone simpatiche come lui ne ho conosciuto poche.

Hai letto molti libri? Di libri ne ho letti tanti.

Sai pui niente di Giorgio? Che vuoi che ne sappia di lui.

Che fai lì? Niente. Me ne sto qui buono buono e aspetto.

Lasci questo paese? Sì, me ne vado finalmente da qui, me ne ritorno a casa.

Postavení částice *ne* se řídí stejnými pravidly jako postavení nepřízvučných zájmen. Ve dvojici s jiným nepřízvučným zájmenem stojí *ne* vždy na druhém místě (*me ne, te ne, gliene*).

Rovněž dochází ke shodě v rodě a čísle s koncovkou přičestí minulého. Pokud je množství vyjádřeno adjektivem neurčitým nebo číslovkou, participium se shoduje v rodě a čísle se substantivem nahrazeným částicí *ne*.

Quante fragole hai mangiato? Ne ho mangiate molte

Jestliže je množství vyjádřeno podstatným jménem vyjadřujícím jednotku, v níž se množství počítá, jako je *etto, chilo, pacco, cesto, tazza, sacco* apod., participium se shoduje s tímto substantivem.

Quante fragole hai mangiato? Ne ho mangiato un cesto

Quante sigarette avete comprato? Ne abbiamo comprato due pacchetti

1.12. Zájmenná částice *ci*

Ci zastává v italštině tři funkce. Má platnost

a) nepřízvučného zájmena 1. os. pl. – nás, nám

Ci salutano, ci dice, ci vogliono accompagnare

b) příslovce místa – zde, tady, tam (*a, in, per, su*)

Spojení *andare là, a Roma, in Italia, da Luca, al cinema, a nuotare, per Milano, sul letto* apod. je možné nahradit částicí *ci*. Ve formálním, psaném projevu se místo *ci* užívá ekvivalent *vi*.

Ve spojení se 3. os. sg. nebo pl. slovesa *essere* tvoří tzv. existenciální vazbu *c'è, ci sono* (odpovídající francouzskému *il y a*, španělskému *hay* či anglickému *there is, there are* nebo německému *es gibt*) ve významu *esistere, trovarsi*.

C'è molta gente

Non c'erano più problemi

A Roma ci sono molte fontane

c) zájmenné částice, která nahrazuje vazby předložek *a, da, in, su*

– s ukazovacím zájmenem středního rodu *ciò* (*a ciò, da ciò, in ciò, su ciò*)

Ci penso spesso

Ci sono abituato

Ci conto

– zřídka se jmennými syntagmaty nebo zájmeny 3. os. (*con Maria, da questi amici, con lui, su di lei, da loro* apod.)

Non ci esce mai = Non esce mai con lui

La conosci bene? Sì, puoi contarci

Ci se vyskytuje v řadě ustálených obrátů

Volerci, arrivarci, cascarci, contarci, starci, esserci, vederci, sentirci, farcela, avercela con, entrarci, vederci, sentirci aj.

V odpovědi na otázku, zda někdo něco má či vlastní, je použití *ci* povinné.

Hai il giornale d'oggi? Sì, ce l'ho

Hai le riviste di moda? Sì, ce le ho

V hovorové řeči se *ci* objevuje i v otázce.

Ce l'hai il mio numero di telefono? No, non ce l'ho.

Použití *ci* při zdůraznění, k dosažení emfáze.

Ci penso spesso alle tue parole

Při spojení *ci* se zvrtným slovesem je pořadí zájmen opačné než u osob, které používají místo zvrtného zájmena zájmeno osobní.

Mi trovo bene a Roma – Mi ci trovo bene (podobně *ti ci, vi ci*)

Il mio amico si trova bene in Italia – Ci si trova bene

Dojde-li ke spojení zvratného slovesa a neosobního *si*, pak se *ci* klade na místo prvního z tvarů *si*.

Si si alza presto – Ci si alza presto

1.13. Zvratné zájmeno

Je třeba si uvědomit, že na rozdíl od češtiny, která používá zvratné zájmeno ve všech osobách, je v italštině zvratnému zájmenu vyhrazena pouze 3. osoba sg. a pl. (*Maria si sveglia, loro si alzano*), zatímco pro 1. a 2. osobu používá vlastně zájmena osobní (*Mi vesto, ti alzi, vi svegliate, ci laviamo*).

Jak už bylo řečeno v úvodní kapitole, zvratné zájmeno plní stejné syntaktické funkce jako zájmena osobní. Nemůže samozřejmě fungovat jako zájmeno podmětové, ale má přízvučnou (*sé*) i nepřízvučnou (*si*) formu pro předmět přímý i nepřímý stejně jako zájmena osobní.

La mamma lo lava – La mamma si lava

Piero li accusa – Piero si accusa

Devono fermarlo – Devono fermarsi

Gli strinsero la mano – Si strinsero la mano

Přízvučný tvar *sé* bývá zesílen pomocí adjektiva *stesso*.

L'ha fatto per te – L'ha fatto per sé / se stesso

Jednou z důležitých funkcí *si* je použití v neosobních vazbách.

Qui si mangia bene – Come si dice?

U složených časů těchto neosobních konstrukcí participium přijímá koncovku sg. maskulina, jestliže pomocným slovesem je *avere*.

Si è mangiato troppo

Si è ballato tutta la notte

Jestliže se jedná o slovesa s pomocným slovesem *essere*, přičestí má naopak koncovku pl. maskulina, případně feminina.

Da studenti, si è andati all'estero x *Da studentesse, si è andate all'estero*

Ke shodě dochází i u přísudku jmenného a v pasivu.

Si è allegri / allegre *Si è lodati / lodate*

Pro postavení zvratného zájmeno ve konstrukcích s modálními slovesy a dalšími slovesy ve spojení s infinitivem (*solere, cominciare a, provare a* aj.) platí zhruba stejná pravidla jako pro osobní zájmena. Zvratné zájmeno tedy může stát buď za infinitivem, nebo před tvarem modálního slovesa.

Lucia deve alzarsi nebo *Lucia si deve alzare*

V případě modálního slovesa ve složeném čase (a další slovesa jako *cominciare, sapere*, atd.) a infinitivu zvratného slovesa, může zájmeno stát před řídicím slovesem. Za těchto okolností se použije pomocné sloveso *essere*. Jestliže zájmeno stojí za infinitivem, je nutné zvolit pomocné sloveso *avere*.

Mi sono potuto adattare nebo *Ho potuto adattarmi*
Essendoti dovuto fermare nebo *Avendo dovuto fermarti*
Si è cominciato a preoccupare nebo *Ha cominciato a preoccuparsi*

Jestliže infinitiv následuje po slovesech *parere, sembrare* nebo jiných jakými jsou *aspirare a*, zvratné *mettersi a*, zájmeno může stát jediné za infinitivem.

Lui pare alzarsi
Lui si mette a lavarsi

Zvratná slovesa se ve složených časech pojí s pomocným slovesem *essere*. Participium minulé těchto sloves se může shodovat buď s podmětem nebo předmětem přímým

Ugo si è mangiato la pesca nebo *Ugo si è mangiata la pesca*
Ada si è mangiata due gelati nebo *Ada si è mangiati due gelati*

Jestliže bude stát místo přímého předmětu nepřízvučné zájmeno, participium minulé se bude shodovat s ním.

Ugo si è mangiata una pesca – *Ugo se la è mangiata*
Ugo e Ada si sono mangiati una pesca – *Loro se la sono mangiata*
Si sono costruiti due case – *Se le sono costruite*

V případe partitivního *ne* je shoda fakultativní.

Ugo si è bevuto / bevuta della birra in abbondanza
Ugo se ne è bevuto / bevuta in abbondanza

2. Zájmena alokutivní

Některé tvary osobních zájmen používáme při komunikaci k oslovování. Užívání těchto zájmen je vlastně určitou aplikací pravidel platných pro osobní zájmena, přesto ale má v italštině své zákonitosti, které stojí za povšimnutí. Dnešní stav je výsledkem společenského (i úzce politického) vývoje, ke kterému docházelo především v průběhu minulého století.

Název alokutivní neboli oslovovací zájmena (italsky *pronomi allocutivi*) je odvozen z latinského *alloqui* – někoho oslovovat. Vedle zájmen, kterým bychom mohli dát přívlastek přirozená (*allocutivi naturali*), neboť se jednoznačně vztahují k jednomu či více adresátům (*tu* – pro jednu osobu, *voi* – pro více osob), italština spolu s dalšími jazyky disponuje tzv. zdvořilostními formami (*allocutivi di cortesia, di riverenza* n. *reverenziali*), které se užívají tehdy, pokud s osobou či osobami, na které se obrácíme,

nejsme v důvěrném vztahu. Pro alokutivní zájmena platí, stejně jako v případě ostatních osobních zájmen, že mohou zůstat nevyjádřena.

Tvary zdvořilostních oslovovacích zájmen v dnešní italštině jsou *ella* a *lei* (s pravopisnou variantou *Lei*, která zdvořilost ještě stupňuje) pro jednotné číslo a tvary *loro* a *voi* pro číslo množné. Ještě před pár desítkami let se užívalo *voi* také při oslovení jedné osoby, podobně jako je tomu např. v češtině nebo ve francouzštině. Tento pozvolna mizející úzus byl znovu direktivně zaveden v éře fašismu, který se pokoušel z jazyka vymýt všechny cizorodé prvky včetně alokutivního *lei* jako španělského importu. Po pádu diktatury se ale italská společnost k *lei* vrátila a *voi* pro oslovení jedné osoby během posledního půlstoletí prakticky vymizelo. V systému alokutivních zájmen neplatí dnes ani symetrie mezi důvěrným a zdvořilostním oslovením (obdobou českého tykání a vykání) v jednotném a množném čísle, kdy původně důvěrnému *tu* odpovídalo *voi* a zdvořilostnímu *lei* odpovídalo *loro*. V současnosti je běžné oslovovat *voi* nejen osoby, kterým jednotlivě tykáme, ale i ty, pro které v singuláru používáme *lei*, zatímco tvar *loro* se posunul do velmi formální roviny. Trochu zjednodušeně se dá tedy říct, že běžná, standardní italština s výjimkou velmi formálního projevu si vystačí s třemi alokutivy: Dvojici důvěrného *tu* a zdvořilostního *lei* odpovídá v množném čísle jediné zájmeno *voi* (rovněž někdy, např. v oficiální korespondenci, s variantou *Voi*).

Zdvořilostní prvek obsažený v oslovování *voi* a *lei* má vcelku jednoznačné vysvětlení. V prvním případě oslovujeme jedince, který jako by pro své zásluhy, prestiž či autoritu „platil za dva“, v případě *lei* se obracíme k její „výsosti“, „ctihodnosti“, „blahorodí“, skoro jako by bylo nemístné oslovit příslušnou osobu přímo.

2.1. Alokutiva a deixe

Takzvaná osobní deixe (k odlišení od deixe prostorové a časové) se realizuje hlavně prostřednictvím osobních zájmen. Typickými představiteli deixe jsou zájmena 1. a 2. os. sg. a pl., tedy *io*, *tu*, *noi*, *voi*. Vyjadřují různé role, které zastávají účastníci rozhovoru. Tato role je pak mimo jiné vázána na sociální hodnocení, které dává mluvčí najevo o tom, na koho se obrací. Logicky jsou tedy deiktickými prostředky zájmena alokutivní. Italský lingvista Sobrero¹ uvádí vedle přirozených (*allocutivi naturali*) *tu*, *voi* zájmena

¹ Srov. A. A. Sobrero (a cura di), *Introduzione all'italiano contemporaneo. Le strutture*, Roma-Bari: Laterza, 1993.

zdvořilostní (*allocutivi di cortesia*): *Lei, Ella, Voi, Loro*. Prostřednictvím těchto zájmen dává mluvčí najevo:

- a) vztah mezi sebou a oslovaným
- b) sociální postavení oslovaného
- c) stupeň formálnosti situace

Vztahy mezi jednotlivými alokutivními zájmeny je možno posuzovat podle následujících hledisek:

Diatopie (podle místa výskytu)

Zájmeno *tu* je na jihu Itálie mnohem více rozšířené než na severu. Mezi zdvořilostními formami se stále ještě užívá více *Voi* než *Lei*, i když v posledních desetiletích *Lei* získává na frekvenci.

Diastratie (podle různých sociálních vrstev a skupin)

Tu používají více mladí lidé, případně příslušníci nižších vrstev (nezaměstnaní, imigranti, pouliční prodejci). Použití *Lei* s křestním jménem signalizuje hierarchii směrem shora dolů (nadřízený podřízenému, učitel studentovi atd.), ne však naopak.

Diachronie (podle vývoje v čase)

Stále více se šíří tykání, tedy používání *tu*. Největší nárůst se datuje do 70. let 20. století.

Diafázie (podle situace, v níž se odehrává komunikace)

Jde o komunikaci odehrávající se v důvěrných nebo přátelských vztazích, ale také ve vztazích spíše povrchních se jednoznačně prosazuje zájmeno *tu*.

Diamézie (podle prostředku komunikace)

Zájmeno *Ella*, které je nejformálnější a naznačuje největší odstup účastníků rozhovoru, se dnes používá jen v písemných projevech úředního rázu.

Un comportamento che Ella, signor cancelliere, ha definito un grave errore – e sono giunto alla conclusione che io debba riconoscere tale errore.

Dopo una non breve riflessione e valutati i profili di interesse generale che ispirano la proposta ella sa che ho deciso di accettare tale candidatura.

To platí i pro zdvořilostní *Loro*, v ústním projevu se setkáváme většinou s *Voi*, které tvoří ekvivalent množného čísla jak pro *Lei*, tak pro *tu*. Sobrero rozlišuje *Voi* (pl. k *Lei*) a *voi* (pl. k *tu*). V ústním projevu se ovšem tento rozdíl neprojeví.

Jak už jsme konstatovali, systém alokutivních zájmen v italštině se tak zjednodušuje na čtyři členy – přirozené *tu* a *voi* a zdvořilostní *Lei* a *Voi*.

2.2. Oslovování v Manzoniho *Snoubencích*

V latině se užívalo pouze oslovení *tu*, ať šlo o osobu jakéhokoli postavení (stavu). V období římské říše se postupně rozšířila forma *vos*. V románských jazycích se posléze zavedl systém *tu / voi*. Dante v Božské komedii běžně používá formu *tu*. *Voi* je v jeho díle vyhrazeno osobám, ke kterým chová nejvyšší úctu (*Siete voi qui, ser Brunetto?*, *Inferno*, XV, 30).

Tvar *lei*, *Lei* se uplatňuje v období renesance ve dvorské etiketě a v úředním jazyce. Podnětem byl silný španělský vliv.

Po dlouhou dobu, v rozmezí 16. až 20. století, se v italštině vyskytovaly tři alokutivní zájmena – *tu*, *voi* a *lei*. Jejich používání – a to nejen z jazykového, ale i společenského hlediska – je dobře patrné v historickém románu Alessandra Manzoniho *Snoubenci*, jehož děj je situován do 17. století. V citované gramatice se mu věnuje L. Serianni.

Nejprve zájmena dělí podle toho, zda jsou, nebo nejsou účastníky rozhovoru užívána recipročně. Zda se tedy oslovují navzájem týmž zájmenem (může jím být *tu*, *voi* nebo *lei*), nebo zda oslovení jedním směrem neodpovídá směru opačnému (varianty *tu – lei*, *tu – voi*, *voi – lei*).

2.2.1. Zájmena užívaná recipročně

Označují rovný vztah mezi oběma účastníky. Ve *Snoubencích* je nejrozšířenější *voi*, které se vyskytuje ve většině případů bez ohledu na společenské postavení účastníků. Užívají je při rozhovoru dvě venkovanky, Agnese (Anežka) a Perpetua, které jsou spolu v důvěrném vztahu. Vedle toho se tak vzájemně oslovují i osoby vysoce postavené,

které se nikdy předtím nepotkaly – kardinál a Innominato (Nejmenovaný). S oslovením *voi* se ovšem setkáváme také u obou protagonistů, snoubenců Renza a Lucie, a mezi bratranci z aristokratického rodu dona Rodriga a hraběte Attilia.

Reciproční zájmeno *lei* může být příznakem velmi formálního vztahu mezi vysoce postavenými osobami, jakými jsou kupříkladu Conte zio (strýc-hrabě) a otec provinciál.

V neposlední řadě se zde spíše výjimečně objevuje oslovení *tu*, které naznačuje velmi důvěrný vztah, konkrétně dvou mužů z nižších sociálních vrstev, Renza a jeho přítele Tonia.

2.2.2. Zájmena užívaná nerekipročně

Tanto způsob poukazuje na nerovný vztah mezi dvěma osobami. Na užívání zájmen mají vliv tyto faktory:

1. Věk (nebo postavení v rodině)

Agnese oslovuje svého vnuka Menica a svou dceru zájmenem *tu*, oni ji ale oslovují *voi*. Nebo strýc hrabě tyká svému synovci Attiliovi, ten ho však oslovuje zájmenem *lei*.

2. Společenské postavení

Pán sluhovi tyká (*tu*), ten ho oslovuje *lei*. To je případ dona Rodriga a Grisa (Šedivce).

Osoba vážená oslovuje toho člověka níže sociálně postaveného nebo funkčně podřízeného *voi*. Sama je pak jimi oslovována zájmenem *lei*. Tento vztah platí mezi donem Abbondiem na jedné a Perpetuou, Renzem a Agnese na druhé straně, naopak zase mezi kardinálem a donem Abbondiem, dále Innominatem a Lucií.

3. Pohlaví

Vážený muž jednající s níže postavenými je oslovován *lei*. On sám potom může tykat (*tu*) níže postavenému muži, v případě žen se však projevuje větší zdvořilost či možná odstup a mluví se obvykle přidržuje oslovení *voi*. Takto diferencovaně jedná fra Cristoforo s Renzem a Lucií.

4. Náhlé emotivní jednání

Alokutivní reciprocita může být porušena v závislosti na vývoji rozhovoru. Příkladem je dialog mezi fra Cristoforem a donem Rodrigem. Ti se nejprve vzájemně

oslovovali formálním zájmenem *lei*. Poté co došlo k bouřlivější výměně názorů, fra Cristoforo se uchýlil k nižšímu oslovení *voi* a don Rodrigo přešel na *tu*.

V současném jazyce zůstává pouze jediný faktor, který podmiňuje užívání nerecipročních alokutivních zájmen, a to věkový, obvykle generační rozdíl účastníků rozhovoru.¹

Tu – se objevuje ve všech případech, kde si daný účastník není nikterak vědom společenských konvencí, nebo se jedná o oslovení nadpřirozených bytostí: *Padre Nostro, che sei nei cieli* (po latinském vzoru, stejně jako v češtině, zatímco např. ve francouzštině se Bohu vykává – *Vous m'avez blessé d'amour, mon Dieu*, v českém překladu *Tys láskou poranil mě, Bože můj*, P. Verlaine). Dále může jít o smyšlenou, ideální postavu, například čtenář, na kterého se mnozí autoři, spisovatelé obrazejí: *“Caro e unico lettore che, te beato, devi ancora nascere, ascoltami bene”* (Ojetti). Dokonce to může být i osoba blíže neurčená, jako v případě volebních a reklamních hesel.

V neposlední řadě se *tu* objevuje v hojné míře ve středoitalských dialektech (v části Marek, Umbrie, Lazia a Abruzz). V nich si obvykle všichni vzájemně tykají podle vzoru klasické latiny. Pochopitelně jak ubývá počtu lidí, kteří používají dialekt, mizí postupně i tento jev. Můžeme ale dodat, že ve srovnání např. s češtinou jsou Italové celkově méně formální a tykání je mezi nimi běžnější.

Zájmeno *Ella* platí pouze pro vyjádření podmětu. Jde o velmi formální a oficiální oslovení, jehož použití spadá do sféry úředního jazyka, do okruhu vysoké politiky či náboženství.

“Ella, Signor Ministro, ha voluto onorare di una Sua visita la comunità di...”

Zájmeno *Ella*, psáno s velkým počátečním písmenem, se vyskytuje i v písemném projevu v textech slavnostního rázu. Variantou této formy, která je typická pro toskánskou oblast, je tvar *la*. Dnes je ale také spíše na ústupu. Příklad: *“la guardi come la parla – disse quello in tono minaccioso”* (Malaparte).

Zdvořilostní zájmeno *ella* a *lei* se vztahují i na podměty mužského rodu. Zde ovšem dochází k rozporu mezi gramatickým, tj. ženským rodem zájmena, a přirozeným mužským rodem.

¹Na rozdíl od našeho školství je v Itálii i na univerzitách běžné, že zatímco studenti vyučujícího oslovují *lei*, on jim tyká.

Lei už dnes platí obecně pro písemný i ústní projev a řídí se podle shody v mužském rodě: *Lei non è sincero*

Dokladem jsou četné příklady z oblasti žurnalistiky, dramatické a prozaické tvorby, známé nejenom ze současnosti ("*lei è stato invitato*", Pirandello, *Così è se vi pare*). Například v již zmiňovaných Manzoniho *Snoubencích* je možné najít ojedinělý případ gramatické shody v ženském rodě: "*sappiam bene che lei non è venuta al mondo col cappuccio in capo*". V dalším vydání díla se již Manzoni řídil podle přirozené shody, jako například v této přímé řeči: "*Se vossignoria illustrissima è tanto inclinato a far del bene*".

Najdou se ale i další, spíše mimořádné příklady této gramatické shody: "*Anche lei, professore? Anche lei, hélas! L'ho sempre letta. Ma ora mi fa cadere le braccia*" (z dopisu Tullio De Maurovi otištěného v časopise *L'Espresso*).

Zájmeno *ella*, na rozdíl od *lei*, kde, jak jsme viděli, si konkuruje gramatický a přirozený rod, uplatňuje převážně gramatickou shodu, která se typická pro literární tvorbu: "*codeste lettere di cui ella [Marco Coen] è tanto accesa*" (Manzoni, *Lettere*), "*Ella stessa*" (Pavese, *Lettere*, dopis A. Farinellimu z roku 1930). V jiném dopise, tentokrát G. Prezzolinimu z téhož roku, už však oslovuje "*Ella stesso*".

Co se týče nepřívětivých zájmených forem, ať už se jedná o jakékoli pohlaví, vždy se používají tvary ženského rodu: *spero di rivederla presto, vorrei dirle*.

Ještě je tu oslovení "*caro lei, voi, te*", které vyjadřuje jistou netrpělivost či lehký nádech ironie: "*Ma io, caro lei, ho delle buone ragioni per non essere contenta*" (A. Moravia, *Gli indifferenti*).

Jestliže se obracíme k více osobám, je možné zvolit buď tvar *voi* nebo *loro*. *Voi* je povinné tehdy, pokud každému z dané skupiny účastníků tykáme. V dnešní mluvě se však vyskytuje jen ve velmi formálních vztazích. Kupříkladu přednášející profesor či moderátor, který každému posluchači vyká, raději oslovuje *voi* na místo *loro*. Tím dává najevo, že jeho slova jsou adresovaná publiku jako celku: *come voi sapete, non voglio abusare del vostro tempo*, na rozdíl od: *come loro sanno, non voglio abusare del loro tempo*.

Při použití *loro* dochází k jistým významovým nejasnostem, kupříkladu *lo chiedo a loro* může znamenat *lo chiedo ad essi* – žádám je o to (vyplývající z kontextu), ale také *lo chiedo ai miei interlocutori* – žádám své posluchače [= vás].

Podobně může docházet k nedorozumění u výše zmíněného *lei*. To plní funkci jednak zájmena 3. osoby jednotného čísla ženského rodu, rovněž však zastává funkci

oslovovacího zájmena pro oba dva rody. Jelikož se ale uplatňuje ve většině případů shoda v přirozeném rodě, nikoli gramatická, nedochází k významovým omylům. *Lei è venuto* je tedy prokazatelně maskulinním alokutivem.

Další, dnes již zastaralou formou, je tvar *lorsignori* (psané i odděleně *lor signori*). V současném jazyce má spíše ironické zabarvení, žertovný ráz (velmi zřídka se objevuje ekvivalent ženského rodu *lorsignore*): “*Chi è di lor signori che sa leggere*” (L.Viani).

Bipartitní alokutivní systém se objevuje i dalších evropských jazycích (s výjimkou angličtiny, která používá pouze jediný tvar *you*). Dvojice 2. osoby sg. a pl. platí např. ve francouzštině (*tu / vous*), v ruštině i češtině (*ty / vy*). Dvojice osob 2. a 3. sg. (popř. 3. os. pl.) se vyskytuje, stejně jako v italštině, také ve španělštině (*tu / usted*) nebo v němčině (*du / Sie*).

2.3. Pozůstatky zdvořilostního alokutiva *voi*

V italských dialektech se doposud vyskytuje zájmeno *voi*, které i v nemalé míře proniká do regionální italštiny. V neapolském dialektu je používání *voi* velmi rozšířené. O tom svědčí příklad z knihy G. Marotty *L'oro di Napoli*: “*Tornateci ad onorarci, don Carmine, non ci fate torto*”.

V obecné italštině se používá a může se použít v těchto případech:

1. V obchodní korespondenci: *Riscontriamo la Vostra pregiata del 6 u. s. per comunicarVi...* Volba *voi* je v této oblasti na místě, jelikož se ve většině případů jedná o firmy, společnosti nebo finanční skupiny, a i když je korespondenční styk veden jednotlivci, pisatel se obrací na společnost.
2. V některých modlitbách (ačkoli obecně platí, jak bylo řečeno výše, že Bůh se oslovuje *tu*), například v katolické liturgii při kající modlitbě následující po slavnosti smíření: “*Mio Dio, mi pento e mi dolgo con tutto il cuore dei miei peccati, perché peccando ho meritato i Vostri castighi ma molto più perché ho offeso Voi...*” Poslední dobou se však i v této modlitbě oslovuje zájmenem *tu* (“*ho offeso te...*”).
3. V literární tvorbě a ve filmovém dabingu (z anglického nebo francouzského originálu). Například v italském vydání románu E. Hemingwaye *Komu zvoní hrana* (*Per chi suona la campana*, Milano, 1948) se postavy oslovují kromě zájmena *tu* i zájmenem *voi*: “*Vi sto spiegando minutamente tutto perché [...] vi rendiate conto*”.

V současnosti se mnozí překladatelé však vyhýbají této mechanické transpozici z jednoho jazyka do druhého. Libero Bigiaretti, který přeložil román *La Bugiarda* od J. Giraudoux (Milano 1970), nahradil francouzské *vous* italským *lei*: “*La vuole il ministro, signor Grenadin – gli dica dove sto*”. Dnes je již téměř pravidlem používat v překladech, hlavně z anglosaské literatury, tvar *lei*. Když v době fašismu bylo zakázáno oslovení *lei*, snahou fašistů bylo prosadit oslovení *voi*. To ovšem paradoxně vyvolalo daleko výraznější používání oslovení *tu* jako reakci lidí, kterým oslovení *voi* z nezvyku nebo z odporu k režimu vadilo.

2.4. Alokutivní zájmeno *noi*

Pokud chceme někomu naznačit, že jeho tvrzení jsou přemrštěná, řekneme: *non esagerare!*, *non esageri!*. Je ale také možné říct, s náznakem jisté benevolence: *non esageriamo!* – s použitím 1. osoby plurálu. Zájmeno *noi* v alokutivní funkci se tu objevuje nejčastěji v hovorovém jazyce a jeho funkce je eufemistická. Abychom otupili příliš kategorický tón jednotného čísla, jakoby přijímáme část viny, ačkoli s ní obvykle nemáme nic společného. Oslovení zájmenem *noi* předpokládá vlídný, smířlivý postoj. Například: “*Non facciamo le storie, vi ripeto...*” (Pirandello, *Pensaci Giacomino!*) Paternalistický tón oslovování prostřednictvím 1. os. pl. vede k tomu, že je často míněno ironicky nebo mazlivě (např. ve styku s malými dětmi).

3. Osobní zájmena v dnešní praxi

3.1. Ověřování v korpusech

V používání osobních zájmen v italštině můžeme nejméně za poslední půlstoletí sledovat různé změny.

Týkají se zejména zjednodušení systému v zájmenech pro nepřímý předmět 3. osoby, kdy v množném čísle namísto tvaru *loro* postupně získává převahu tvar *gli*, ačkoliv proti tomu poměrně dlouho vystupují italští gramatikové. Tato tendence se posouvá ještě dál – stále častější je v současné době používání dativního zájmena *gli*, platného pro mužský rod singuláru, také v ženském rodě (*Bisogna telefonare a Maria – Gli ho*

telefonato ieri). Prozatím se omezuje ponejvíce na ústní projev a běžnější je u mladších a také méně vzdělaných osob, avšak není vyloučeno, že časem bude italština používat pouze jedno dativní zájmeno pro oba rody a čísla. Tento trend je pravděpodobně podporován i skutečností, že ve dvojici kombinovaných zájmen už takový univerzální tvar existuje (*glielo* atd.).

Jiným jevem, který se zdá být na postupu, je pleonastické zdvojení přízvučných a nepřízvučných forem ve spojeních typu *a me mi piace*, *a te te l'ho detto* apod. Přestože někteří lingvisté proti němu ostře vystupují a považují ho za nepřipustný, používá ho většina lidí aspoň v mluveném projevu.

Další změny se odehrávají především u tzv. zájmen slabých (*egli*, *ella*, *esso*, *essa*, *essi*, *esse*). Dochází ke změnám frekvence některých forem, případně přesunů z hlediska diamézie. Jak už bylo řečeno, všechna tato zájmena dnes patří do formálního stylu a vyskytují se zejména v písemném projevu. Také tam jsou vytlačovány tvary *lui*, *lei*, *loro*. I uvnitř skupiny „slabých“ zájmen jsou ale značné rozdíly, např. porovnání frekvence výskytu jsme již uvedli v kapitole 1.3.3.

Tvary *egli* a *ella* jsou vždy pouze ve funkci podmětu. O to překvapivější je následující příklad s *egli* jako přímým předmětem. Ve výběru, který dává korpus k dispozici, jde však o jediný výskyt.

Signor Gorbaciov, quando, settanta anni dopo l'inizio del comunismo, dai minareti e dalle moschee di alcune sue repubbliche si sentì il grido di "Allah Akbar" e la testimonianza profetica dell'ultimo messo di Allah (che Allah benedica Egli e la Sua stirpe) tutti quelli che professano il vero Islam di Maometto piansero di gioia.

V této dvojici podmětových zájmen je však zájmeno ženského rodu dnes pocíťováno jako velmi formální a jako takové se používá jen výjimečně.

Precedentemente un monumento alla memoria delle vittime di Auschwitz era stato inaugurato da Simone Weil, ex presidente del Parlamento europeo, anch'ella scampata dal lager nazista.

Následující příklad je těžko uvěřitelným, i když jediným, porušením pravidla o podměto

V předcházejících kapitolách jsme se zmínili o syntaktických omezeních této skupiny zájmen, která je odlišují od přízvučných tvarů a pro která bývají označovány jako „slabá“ nebo *semi-clitici*. Pokusila jsem se tyto jevy ověřit na materiálu dvou korpusů psané italštiny. Omezila jsem se na ty, kde bylo možné dávat celkem jednoduchá zadání (některé jevy je obtížné zmapovat, např. porovnat výskyt dativních forem *gli* a *loro*, protože se překrývají se stejnými tvary jiného významu – *gli* jako člen, *loro* jako pomětové zájmeno). Podařilo se mi najít některé zajímavé odchylky od normy. V celkovém počtu výskytů určitého jevu je jich poměrně malé procento, ale přesto podle mého názoru i tato čísla mají výpovědní hodnotu. Možná jsou dokladem toho, že tato slabá zájmena skutečně ztrácejí na významu. Jelikož se nepoužívají v mluvené italštině, u některých jedinců se oslabuje schopnost správného užívání, a proto mají tendenci zacházet s nimi v písemném projevu, jako kdyby se jednalo o zájmena přízvučná, „silná“.

Následující pasáže přinášejí přehled zjištěných nepravidelností.

3.1.1. *Egli, ella, esso, essa, essi, esse*

1. Zájmeno *egli* nemůže stát jako druhý člen souřadného spojení s jiným syntagmatem

Zatímco L. Vanelli uvádí toto pravidlo (viz výše s. 11), podle Renziho mluvnic¹ *egli* nemůže stát v souřadném spojení s dalším syntagmatem obecně, tedy nejen na druhém místě. Větu s následujícím pořadím členů uvádí jako negramatickou.

**Egli e Mario vanno a Roma domani*

V korpusech jsem však našla několik desítek případů z beletrie, publicistiky a dalších materiálů, kde se *egli* na prvním místě vyskytuje. Je jich podstatně méně než spojení s *lui*, ale dávají za pravdu spíš Lauře Vanelli.

Per Bell, Archimede è praticamente un contemporaneo: È moderno fino al midollo. Egli e Newton si sarebbero capiti perfettamente.

¹ L. Renzi (a cura di), *Grande grammatica italiana di consultazione*, vol. 1, Bologna: Il Mulino, 1988, s. 536. Autory kapitoly o osobních zájmenech jsou Patrizia Cordin a Andrea Calabrese.

...il Presidente ha confermato che egli e la Lewinsky avevano avuto conversazioni personali ...

Egli e i suoi colleghi si convinsero subito della plausibilità dell'idea...

Fu così che egli e i suoi allievi conobbero una vita di Tucidide diversa da quella che ci è stata tramandata.

2. Slabá zájmena nemohou být v postverbálním postavení

Následující příklady toto pravidlo popírají.

Hai pianto? No, risponde egli e sorride.

Senti, non verrai tu presto a casa? Sì, presto, risponde egli e si alza.

E non è stata essa a provocare, a legittimare l'atteggiamento antisemita della Chiesa: se c'è stato, quando c'è stato?

Ma è soprattutto la base dell'Olp ad essere sollevata e soddisfatta, perché è stata essa ad imporre ad Arafat la sospensione del dialogo e l'allontanamento del criminale,...

V případech, kdy stojí zájmeno za slovesem, bývá často zdůrazněno pomocí *stesso*. To je vlastně dvojnásobné vybočení z normy, protože slabá zájmena se nemají zesilovat tzv. fokalizačními adverbii (k tomu viz níže).

O sono stati essi stessi uomini d'onore.

E Armando Cossutta aggiunge che i "comunisti italiani non hanno perseguitato nessuno, ma sono stati essi stessi perseguitati e discriminati".

...c'erano aristocratiche signore che, grazie alla loro perfezione e alla loro leggendaria eleganza, è il caso di Lady Mc Alpine, sono state esse stesse capaci di influenzare la gloria di Vogue.

Ed è stato egli stesso, al termine dell'intervento non esattamente allineato di Bobbio, a voler quasi interpretare il senso critico di quelle parole: ...

...si fermerebbe dunque sulla soglia dell'ufficio del Primo ministro, che, ricordiamo, è stato egli stesso interrogato sotto formale diffida.

Antonio Maccanico, nipote del primo presidente di Mediobanca Adolfo Tino, è stato egli stesso presidente di Mediobanca ed è tuttora una delle persone più vicine a Enrico Cuccia.

Chatichai Choonavan è stato egli stesso un militare.

...ha reso noto che la Cariplo si considera una vittima di questa vicenda e che è stata essa stessa a dare il via all'indagine...

I due esponenti liberali hanno inoltre segnalato che "la Guardia di finanza è stata essa stessa oggetto di segnalazioni da parte di alcuni denunciati".

...non solo la Corte ha finora respinto tutte le eccezioni contro la legge sull'aborto, ma è stata essa stessa a dare la prima legittimazione giuridica all'aborto...

...la mano destra non deve sapere quel che fa la sinistra, ma ciascuna non sa neppure quel che fa o ha fatto essa stessa.

Podobně jako stesso zesiluje zájmeno také adverbium *anche*. Tím ho ale také odděluje od slovesa a vytváří syntagma, které oslabuje vazbu na sloveso.

Il padre del bambino morto si avvicinò anch' egli e disse: ...

3. Esso (na rozdíl od *essa, essi, esse*) nikdy neoznačuje osoby

Serianni¹ cituje případ, kdy *esso* pro osobu používá známý historik umění a výborný stylist G. C. Argan:

¹ L. Serianni, op. cit., s. 244.

un artista estremamente più colto e sensibile [...], ma anch'esso legato ad una sua formula decorativa

I v korpusech se vyskytl jeden případ podmětového *esso*.

Conoscete un organismo più debole, fisicamente, dell'uomo? Quanti mesi ed anni di cure ci vogliono per tirarlo su! Ma pure esso domina la natura colla sua intelligenza e più che altro colla sua volontà...

Esso zde stojí po fokalizačním *pure*, což je podle gramatiků rovněž nepřipustné.

4. Slabá zájmena nemají stát po zesilujících fokalizačních adverbích

Přesněji řečeno tato zájmena není možné použít ve všech případech, kdy je zájmeno nějak zdůrazněno, postaveno do protikladu, v emfázi (tvořenou třeba jenom zvláštní intonací). Jedním z těchto prostředků je fokalizace pomocí příslovcí *solo*, *proprio*, *stesso*, *anche*, *neanche*, *nemmeno*, *soprattutto* apod. (Viz též výše s. 11.)

V korpusech nacházíme dost velké množství dokladů, že tuto poučku všichni autoři nerespektují, alespoň co se týče některých z těchto adverbíí.

stesso

Většina sebraných ukázek byla uvedena jako příklady použití *stesso* se zájmenem v postverbální pozici (viz bod 2 této kapitoly). Připojujeme další tři výskyty.

Egli ha dimenticato di aggiungere che a creare i casi sono soprattutto i suoi uomini con dichiarazioni ed atti che egli stesso ed essi stessi devono poi alla fine correggere".

Prove non ce ne furono mai, e egli stesso amava ripetere di essere solo "un giornalista normale".

solo

...il trattato prevede che saranno essi e solo essi a dar vita alla moneta unica.

Uvedený příklad je velmi jednoznačným popřením zmíněného pravidla. Vedle adverbia solo je také celá konstrukce vedlejší věty – vytykáací vazba – zdůrazněním podmětu.

...voglio ricordare due casi: Craxi e Citaristi. Solo essi ammisero l'esistenza del sistema.

Dovunque creano l'immagine dell'umiliazione della dignità nazionale che solo essi potrebbero riscattare se e qualora prendessero il potere.

...i nuovi sindaci hanno una ineludibile responsabilità nazionale nella costruzione della nuova Italia. Solo essi possono oggi essere perciò il motore e i garanti della realizzazione elettorale del polo progressista.

Scusate l'insistenza intorno a queste cariche amministrative. Ma solo esse danno il senso degli ostacoli che il nuovo presidente del Coni troverà sulla sua strada.

...delle istituzioni delle quali oggi c'è un forte bisogno come quadro di riferimento, come garanzia di libertà e di giustizia per tutti. Solo esse ha detto il presidente della Repubblica...

proprio

...mentre in sede di discussione parlamentare furono proprio essi ad impedire la partecipazione di delegati dei rappresentanti del personale...

...perché non riconoscere il ruolo centrale e di pivot del Pds e dei suoi dirigenti sarebbe oggi irresponsabile settarismo, tanto più che proprio essi, nelle elezioni amministrative, hanno dimostrato di aver dismesso ogni vocazione ad antiche "egemonie"...

Europa ha deluso e in particolare hanno deluso nazioni come l'Italia, che avrebbero dovuto mobilitarsi molto di più per contro un tiranno che proprio esse hanno tanto contribuito ad armare.

Davvero le bombe di piazza Fontana di ventiquattro anni fa misero fine all'autunno caldo operaio e al conflitto sociale o non furono proprio esse ad aprire la lunga e sanguinosa stagione del terrorismo e dei movimenti violenti ...

...per fare uscire quel movimento allo scoperto e per coinvolgere in esso le forze popolari. Proprio esse infatti potrebbero intravedere in esso motivi di sacrificio e di rinuncia...

anche

Qui, come nei poco più tardi Tevere e Il ponte di ferro ai Fiorentini (anch'essi esposti alla mostra odierna)...

...due sottufficiali, Giovanni Paternò e Filippo Laganà (anch'essi in servizio a Catania nell'estate del 1980).

Hanno avuto anch'essi una buona parte nella corsa verso una dipendenza reale, ...

Anch'essi la vedono come un momento di una manovra più vasta, che comprenda una decisione sui decimali di contingenza che gli imprenditori non vorrebbero pagare...

I quali, diventati ormai anch'essi invulnerabili, potrebbero considerare giustamente scomparso l'ombrello nucleare americano sui paesi atlantici...

Anch'essi la vedono come un momento di una manovra più vasta...

Erano calati [= due uccelli rapaci] sulla laguna in cerca di cibo, sfidando anche essi i bracconieri...

La moglie e la suocera, anch'esse in grave stato di denutrizione...

E le religioni non cristiane, che evocano anch'esse il diavolo nella mente e nelle parole di Ratzinger?

Francia e Italia, anch'esse interessate ai programmi nella loro prima versione, rischiano di rimanere a bocca asciutta.

Le pensioni minime Inps degli autonomi [...] subiranno anch'esse un ritocco.

neanche

Mi pare che Mara Baronti, però, neanche essa voglia raccontarci qualcuna delle notti arabe...

Ma i notai, i commercialisti o chiunque si sia improvvisato mediatore nella grande corsa alle azioni di questi mesi non hanno neanche essi regole.

pure

Pure egli aveva un senso vago di delusione e di freddo.

Le pareva che l'osservazione del Cappellaio non avesse alcun senso; e pure egli parlava correttamente.

Il ministro druso Walid Jumblatt, non ha cessato di snobbare questo governo, del quale pure egli fa parte...

Fanno amicizia con Carlo Chiavarino, un adolescente di Spezzano che studia in seminario e che gira con loro, con la sua lunga tonaca nera e il cappello pure esso nero, che un giorno gli fanno volare sopra i tetti.

Mi mostra anche una giacca a vento con risvolto pure esso verdaceo.

Lo stesso alpinismo, del resto, non ha tratto frutto da certe contaminazioni? È divenuto pompierismo, pure esso, con chiodi ad espansione, trapani, dadi, coni, eccetera eccetera.

Ma si tratta dell'altra Betania, pure essa famosa, situata "oltre il Giordano", dove Giovanni battezzava e dove, sempre secondo la testimonianza del quarto Vangelo, Gesù si rifugiò per sottrarsi ai Giudei.

Metorfano, una vecchia molecola anti-tosse che pure essa ad alte dosi si comporta come un allucinogeno

Tariffa che andrà pure essa regolamentata...

Questa seconda sezione, pure essa riservata, viene illustrata dall'ispettore agli organi collegiali dell'azienda ispezionata

...lo aveva intestato ad un mafioso con cui giocava a carte assieme alla sua amica, pure essa magistrato.

(Zde se jedná o významné použití essa, které odkazuje na osobu.)

...ma dalla porta del magazzino di Lo Cascio pure essi sarebbero passati, col sorriso stampato sulla faccia.

Che è come dire che anche nella condotta delle cose pratiche, siano pure esse la meccanica, l'agricoltura o il governo di una città, ci vuole una sorta di teologia.

Le residue tre censure (di cui ai punti a), b), d)) che per la loro connessione possono congiuntamente esaminarsi, sono infine pure esse del pari prive di giuridico fondamento.

neppure

Ma lo spirito dei kamikaze, sopravvissuto in quell'abnegazione dei dipendenti che ha portato l'industria nipponica a livelli di supremazia industriale, neppure esso resiste all'effetto moralmente destrutturante dello sviluppo.

...tale strumento non poteva costituire neppure esso un utile referente normativo...

Questo è un passaggio necessario e urgente, ma neppure esso è decisivo.

Il secondo argomento che non è neppure esso di merito e che in parte si collega al primo...

E l'infelicità, col suo miele amaro, neppure essa mi serviva più.

La vita istintiva c'entra in più modi, ma neppure essa ci permette ancora una chiave interpretativa completa e soddisfacente.

Ciò fece pensare immediatamente alle nane bianche, ma neppure esse possono ruotare l'una intorno all'altra o sul proprio asse...

nemmeno

Dove ha cantato una canzone duole dirlo nemmeno essa particolarmente esaltante.

I genitori di Gionni non sanno nemmeno essi che pensare...

E ad ogni modo nemmeno essi ebbero un'esatta idea della storica importanza...

...non bastano né buona volontà, né atti di compassione - commiserazione; ma nemmeno essi sono sufficienti...

I risultati della democrazia borghese, che quelle "democrature" cercano di fare propri, non possiedono, nemmeno essi, valori universali.

perfino

...qualora il partito di Nestore fosse salito al "potere", perfino egli, con tutti i suoi buoni propositi e con gli alti ideali, sarebbe stato travolto dal sistema corrotto.

Ma anche i giornalisti e i fotografi, anche i politicanti che accorrono qui a frotte e si sa bene perché perfino essi rallentano un poco la propria spinta, e si frenano un poco...

almeno

I due amanti, oppressi dalla loro coscienza, si separarono in buona fede, o almeno essi lo credettero.

O almeno essi dimostrerebbero di non aver perduto del tutto la capacità che spesso, nel passato, non è loro mancata...

Non ci sono dubbi nel Psi a proposito della guerra del Golfo, o almeno essi non hanno avuto grande spazio.

...se le Nazioni Unite non potevano far niente per aiutare i musulmani, che almeno essi fossero messi in grado di difendersi da soli.

Una volta c'erano società di produzione distribuzione e esercizio che monopolizzavano tutto, il che per noi era negativo, ma almeno esse avevano una responsabilità nel cinema giapponese.

V některých z uvedených příkladů však není úplně jasné, zda adverbium *almeno* nefokalizuje celou následující větu.

soprattutto

Zde se v žádném z nalezených případů nejedná o fokalizaci zájmena, protože adverbium *soprattutto* se vztahuje k celé větě. Např.:

Ma soprattutto egli sapeva, e temeva, che la descrizione di quella tragedia stessa, col ricordo ancora vivissimo e preciso, avrebbe potuto rinverdire le polemiche...

3.1.2. Postavení dativního loro s dvěma infinitivy

Bylo řečeno (viz kap. 1.8.), že podle jednoho ze základních pravidel toto zájmeno až na vzácné výjimky knižní povahy stojí vždy za slovesem. U složených časů pak se klade buď za participium, nebo aspoň za pomocné sloveso. Pokud se setkají dva infinitivy, pak na rozdíl od ostatních zájmen, která tvoří enklizi s prvním infinitivem (*fargli capire*), může *loro* následovat po prvním i druhém infinitivu. Protože tuto otázku žádná italská gramatika neřeší, pokusila jsem se na příkladech faktitivních vazeb zjistit, které pořadí převládá. Následující příklady s vyznačeným počtem výskytů ukazují, že obě varianty jsou takřka rovnocenné.

far vedere loro – 4 far loro vedere – 5

I ragazzini per natura non sono razzisti, e far vedere loro che le coetanee di altre razze sono simpatiche risponde a una precisa funzione educativa.

Il modo di trasportare le persone da paesi lontani, di far loro vedere l'Europa in sette giorni...

far capire loro – 32 far loro capire – 21

È difficile far capire loro che la realtà italiana è tutta diversa...

Vogliamo far capire loro che gli lasciamo un vasto spazio di autorità funzionale...

Uno dei grandi problemi sarà quello di far accedere i neri alle cose legali, far capire loro quali sono i diritti...

Come far loro capire che la bellezza risiede nella mescolanza, nel meticcio delle culture, delle spezie e dei colori...

far sentire loro – 5 far loro sentire – 1

Ma la visione politica deve portare l'Europa più vicina ai suoi cittadini, far sentire loro che l'Unione si concentra su cose che li interessano da vicino...

far sapere loro – 4 far loro sapere – 2

L'obiettivo vero è lanciare un monito per tutti i magistrati italiani, far sapere loro che indagare sul potere può essere pericoloso.

Sembra giusto far loro sapere che questi sforzi hanno restaurato la credibilità internazionale del paese.

far perdere loro – 16 far loro perdere – 4

...quei due pescatori disoccupati li tengo per non far perdere loro la qualifica.

A far perdere loro decine e centinaia di milioni non è stato - sostengono - Giorgio Mendella, ma l'inchiesta a suo carico.

...e il buon imprenditore, per non far loro perdere tempo, dava anche da mangiare

far conoscere loro – 4 far loro conoscere – 5

Queste anziane signore salvarono me dal contagio della cultura fascista, io ho contribuito a far conoscere loro la realtà sociale nella quale vivevano.

Di lui - anche i suoi amici più intimi - conoscono solo quello che lui ha voluto far loro conoscere.

Pokusila jsem se i zjistit, jaký je v korpusech poměr výskytů mezi tvary *gli* a *loro*. Zájmeno *gli* jednoznačně převládá, ale výsledky jsou poněkud zkreslené. Abych vyloučila případy podmětového *loro*, zjišťovala jsem tvary připojené k infinitivu, avšak i potom je ve výsledcích mezi tvary s enklitickým *-gli* větší počet případů tohoto zájmene v singuláru.

3.1.3. Pleonastická spojení přízvučné a nepřízvučné formy

Italští lingvisté často kritizují spojení, která kombinují přízvučnou a nepřízvučnou podobu zájmena ve funkci nepřímého předmětu. Jde o konstrukce typu *a me mi piace*, *a me mi pare*. Tato forma existuje i u dalších osob a v obou číslech, ale nejběžnější výskyt je spojen se zájmenem 1. osoby jednotného čísla.

Uvedené spojení je pokládáno za pleonasmus a doporučená korektní podoba by měla znít *a me piace*, *a me pare*. Faktem však zůstává, že přinejmenším v mluvené italštině je pleonastická varianta naprosto běžná a není výjimečné ji slyšet i z úst vzdělaných a jazykově kultivovaných jedinců.

Lingvisté, kteří jsou zvyklí vycházet z praxe, však takovou kombinaci dvou zájmen připouštějí a mají pro ni zdůvodnění. Za všechny můžeme přiblížit krátkou stať předsedy Accademie della Crusca Giovanniho Nencioniho,¹ publikovanou ve svazku, ve kterém jsou shromážděné nejzajímavější odpovědi předních lingvistů na otázky, které Accademii adresují běžní uživatelé jazyka.

Nencioni cituje z Manzoniho Snoubenců, kde v kapitole XVI stará žena odpovídá Renzovi na otázku slovy: *“A me mi par di sì”* a upozorňuje, že ve skutečnosti zde nejde o opakování, které předpokládá totožnost opakovaného prvku, ani o pouhou výplň, která s sebou nese prvek nadbytečnosti. V citované větě má první, přízvučné zájmeno, větší sílu, než druhé, nepřízvučné, a proto je jeho hodnota odlišná. Pochopitelně se také

¹ AA.VV. *La Crusca risponde*, Firenze: Le Lettere, 1995.

vztahuje ke sloves *parere*, ale je z věty vlastně vyjmuto a předesláno jako východisko neboli téma následující výpovědi. Má tedy stejnou hodnotu, jako kdyby se řeklo „*quanto a me, per quanto ne so io*“, a tudíž obsahuje širší informaci než prosté dativní zájmeno (*complemento di termine*), které následuje. Aby byla struktura patrnější logická a intonační struktura celku, mohli bychom po *a me* vložit čárku a oddělit tak téma výpovědi od rématu čili od jeho predikativní části, která přináší skutečnou informaci, v našem případě odpověď na Renzovu otázku.

Nencioni pak ještě zmiňuje zajímavou skutečnost, že Manzoni na jiném místě až absolutizuje téma tím, že mu odebírá předložku, která zajišťuje syntaktickou vazbu na zbytek výpovědi: “*Lei sa che noi altre monache, ci piace di sentir le storie per minuto.*”

V korpusu La Repubblica jsem našla velké množství příkladů “pleonastických” spojení dvou zájmen.

a me mi

Ma a me mi piace di più la Martina.

A me mi fanno arrabbiare tutti questi che parlano di tv

Ma a me mi girava solo la testa come una trottola

Ma quando tu a me mi dici ...

Che l'opposizione lo dica a me mi va benissimo.

Ma te l'avevo detto io che quell'alcol lì non va bene (bestemmia) a me mi sembri matto, sei tutto matto ...

Se morire è come addormentarsi allora a me mi piace molto perché ho sempre tanto sonno e sprofondo bene

a te ti

Papà, io a te ti voglio bene

a te ti paga e a me pure mi paga

"Jervolino abbiamo capito, a te ti serve solo questo dito"

a lui gli

a lui gli hanno dato la "75"

a lui gli andava meglio Bodrato

se c'era anche lui lassù pure a lui gli sparava, quel disgraziato

Sì, anche a lui gli ho raccontato quello che faccio

a lei le

E a lei le pare verosimile?

a lei le ripeto quel che ho detto a loro

a noi ci

"Sì, sì, è la favorita di questo Palio. Ma a noi ci piace stare a vedere come riuscirà a perdere".

A noi queste conferme ci fanno piacere, a noi ci va bene.

A parte che a noi ci gridano terremotati da tredici anni su tutti i campi d'Italia

Una vita modesta, ma a noi ci andava bene.

Finora a noi ci lasciavano stare

mentre a noi ci permettono di far arrivare le notizie

Ora, a noi ci tocca andare

Abbiamo ricostruito l'Italia e a noi ci danno solo quattro soldi di pensione

a voi vi – žádný výskyt

a loro gli

a loro gli piace Intini

il governo sarebbe costretto a non concedergli a loro gli sgravi Irpef che ha già promesso

Při pátrání po pleonastických spojeních zájmen jsem narazila poměrně často na variantu, kterou podle mého názoru neřeší žádná gramatika. Jedná se případy, ve kterých normálně tranzitivní slovesy přijímá předložkovou vazbu, jako by šlo o nepřímý předmět. Je to jev poměrně rozšířený v mluvené hovorové italštině, ale následující příklady ukazují, že s úspěchem proniká i do psaného jazyka. Vysvětlení tohoto z gramatického hlediska nelogického jevu je možná v určitém afektu, emfázi, v dalším zdůraznění už tak přízvučného zájmena. Předložka plní jakousi podpůrnou funkci a přispívá k důrazu i intonačně.

Il presidente francese intervieni : "Deve capire, signor segretario generale, a me mi vedono più spesso".

"Non hai visto?, a me mi ha salutato", scherza un passante.

Guardi, a me mi hanno eletto perché erano cadute tutte le candidature .

E che a me mi ha eletto il popolo sovrano ...

ma a me mi ha proprio abbandonato

Ma sia chiaro: a me mi ha fottuto un mafioso, mica la procura ...

Poi becca un altro cronista: "Ehi, a te ti riconosco, ma quando mai ti ho detto quelle cose?

Non è che lasci anche me, perché non vado bene ai tuoi? Ma lui mi rispondeva : Io a te ti amo".

Noi facciamo parte dello spettacolo, ma le dirò di più: a noi ci conoscono sia quelli delle società sportive, sia la questura e i carabinieri.

Ma cosa vuole l'Msi, far risorgere quello che a noi ci ha già rovinato una volta per tutte?

Azzardo una battuta, senza ironia: dunque a noi ci ha rovinati Aristotele.

Amici, a noi ci ha rovinato la guerra.

Però a noi ci trattano benissimo.

"Protegete spacciatori e prostitute, e a noi ci bastonate" grida un altro.

Chi guarda il quadro è obbligato a leggermi, mentre a voi vi vede solamente .

Ma a voi vi conosce tutta Milano

4. Závěr

V diplomové práci jsem nejprve zmapovala celý systém italských osobních zájmen podle tradičního dělení na zájmena podmětová a předmětová, přízvučná a nepřízvučná, předmětová pak dále podle toho, zda jsou v postavení předmětu přímého nebo nepřímého.

Nejzajímavější problematikou je zde opozice přízvučných forem *lui, lei, loro* a jejich synonymních protějšků *egli, ella, esso, essa, essi, esse*. Ty vykazují některé rysy společné s přízvučnými tvary, jinými vlastnostmi se blíží zájmenům bez vlastního přízvuku, která jsou příklonná, klitická (*clitici*). Proto je někteří lingvisté nazývají slabá nebo polo-klitická (*semi-clitici*). Zvláštní zřetel byl věnován zájmenu *loro*, které svou distribucí a syntaktickou funkcí také vyazuje některé nepravidelnosti. Do celkového obrazu osobních zájmen jsem zařadila rovněž zájmenné částice *ne* a *ci*, zájmeno středního rodu *lo* a věnovala krátkou kapitolu zájmenům ukazovacím, která se ve svých funkcích se zájmeny osobními částečně překrývají, a zvrtné zájmeno, jehož morfologie i syntaxe je (kromě neexistujícího tvaru pro podmět) je s osobními zájmeny téměř identická.

Druhý oddíl je věnovaný osobním zájmenům sloužícím k oslovení. Vyšla jsem z jejich používání u A. Manzoniho a nastínila současný úzus, který za poslední půlstoletí prodělal zajímavý vývoj.

Na základě provedeného rozboru jsem ve třetím oddíle provedla vlastní výzkum současného stavu v užívání zájmen. Pokud to bylo z technických důvodů možné, soustředila jsem se na problematiku pasáže gramatiky zájmen. Nejzajímavější zjištění přineslo zkoumání slabých tvarů *egli, esso* atd., jejich používání porušuje některá gramatická pravidla a naznačuje, že s poklesem jejich výskytu se patrně oslabuje i schopnost uživatelů správně chápat jejich funkce. Týká se to hlavně jejich spojování s tzv. fokalizačními adverbii. Další zajímavá zjištění přineslo zkoumání syntaxe dativního *loro* a tzv. pleonastického spojení přízvučného a nepřízvučného zájmena. Ve skutečnosti se ukazuje, že každé ze zájmen patří k jiné části aktuálního členění věty a nejde tedy o pleonasmus. V souvislosti s tímto typem spojení je pozoruhodná častá změna přímého pádu v nepřímý (s předložkou *a*) u tranzitivních sloves, které italské gramatiky nevěnují pozornost. Její vysvětlení je možné vidět ve snaze o větší zdůraznění.

Italské, české a anglické resumé

Riassunto

I pronomi personali nell'italiano contemporaneo

I pronomi personali in italiano presentano apparentemente un gruppo piuttosto compatto e ben definito sia dal punto di vista morfologico che quello sintattico. In realtà il sistema rivela alcune irregolarità che riguardano in particolare la frequenza dell'uso e la sintassi. Una parte di pronomi personali ricopre le medesime funzioni sintattiche e semantiche come i dimostrativi. Esistono alternative tra *gli* e *loro* come oggetti indiretti, tra *egli* e *lui*, *essi/esse* e *loro* e così via.

Il mio interesse era strettamente sincronico, allo scopo di descrivere la situazione attuale. Prima di affrontare la propria ricerca ho studiato capitoli dedicati ai pronomi personali in varie grammatiche italiane: Dardano–Trifone, Lepschy, Serianni, Renzi, Salvi–Vanelli, Hamplová. In base a esse ho definito tutte le forme esistenti adottando i criteri tradizionali, cioè distinguendo tra pronomi soggetto e oggetto, quelli tonici (liberi) e atoni (clitici), complemento oggetto e complemento indiretto. Ho dedicato la maggior attenzione alle forme *egli*, *ella*, *esso*, *essa*, *essi*, *esse* che L. Vanelli chiama pronomi “deboli” o semi-clitici per indicare uno statuto intermedio tra i pronomi propriamente liberi e i pronomi propriamente clitici. I capitoli successivi parlano di forme particolari quali il pronome neutro *lo*, i dimostrativi che assumono funzioni di pronomi personali, le particelle *ne* e *ci* e il riflessivo.

Il secondo capitolo è dedicato ai pronomi personali usati come allocutivi. Oltre alla descrizione del loro uso abbiamo fatto ricorso a quanto riporta L. Serianni sull'uso degli allocutivi nei *Promessi Sposi* di Manzoni. Tra l'altro abbiamo preso in considerazione anche i relitti del *voi* come forma di cortesia nonché l'uso particolare del *noi*.

La terza e ultima grande parte della tesi offre i risultati della propria ricerca, eseguita nei due grandi corpora dell'italiano scritto: CODIS / CORIS e la Repubblica, tutti e due raccolti presso l'Università di Bologna e disponibili su Internet. Il numero enorme di testi che contengono permette di consultare con efficienza anche i fenomeni linguistici relativamente marginali. Ne ho approfittato per verificare fino a che punto vengono rispettate alcune regole grammaticali nell'italiano contemporaneo, innanzitutto quelle riguardanti i pronomi semi-clitici. Ho seguito a) la loro posizione come secondo membro di una coordinazione con un altro pronome o sintagma nominale; b) la loro

posizione postverbale; c) il loro uso se sono messi in rilievo con avverbi focalizzatori. Inoltre ho cercato degli esempi di costrutti pleonastici del tipo di *a me mi pare*, *a me mi piace* che scandalizzano molti linguisti. Ho finito per dare retta a Giovanni Nencioni che non li definisce affatto pleonastici, spiegando l'uso dei due pronomi – tonico e atono – come appartenenti rispettivamente al tema e al rema dell'enunciato. Un altro fenomeno da analizzare che risulta dai costrutti del genere è l'uso della forma pronominale indiretta con certi verbi transitivi (tipo *a me mi vedono*, *a te ti riconosco*) che le grammatiche italiane non commentano.

Resumé

Italská osobní zájmena budí dojem slovního druhu, který je jasně vymezený nejen z hlediska morfologického, ale také pokud jde o pravidla jejich užívání. Ve skutečnosti však představují poměrně bohatě strukturovaný systém, do něhož mohou některými funkcemi zasahovat další slovní druhy a v němž pozorujeme v posledních desetiletích některé nové tendence a změny. Ani všichni gramatikové nemají na jednotlivé jevy vždy stejný názor.

Ve své práci jsem se pokusila vyjít z porovnání nejvýznamnějších gramatik italského jazyka (Dardano–Trifone, Serianni, Lepschy, Renzi, Salvi–Vanelli, z českých autorů Hamplová) a podat stručný přehled systému italských osobních zájmen a podrobněji se zabývat některými problematickými jevy. Zajímal mě současný stav, tedy hledisko úzce synchronní. Historie je citována jen v několika příležitostných poznámkách. Jedinou podstatnější výjimkou je kapitola věnovaná oslovovacím zájmenům v Manzoniho románu *Snoubenci*.

Postupně jsem se zabývala zájmeny pro podmět, pro přímý a nepřímý předmět, přízvučnými (*liberi*) a nepřízvučnými (*clitici*). Další kapitoly jsou věnovány kombinovaným zájmenům 3. a 4. pádu, zájmenu *loro* v předmětovém postavení, zájmenu *lo* s povahou středního rodu, zájmenným částicím *ne* a *ci*, zvratnému zájmenu a ukazovacím zájmenům ve funkci zájmen osobních. Poslední velký oddíl se zabývá zájmeny alokutivními (oslovovacími) a tzv. osobní deixi. Při studiu jsem si všímala některých odchylek v popisu a v stanovení platných norem užívání mezi jednotlivými autory, stejně jako rozdíly mezi normou a územ.

Díleční problematické jevy jsem pak ověřovala v korpusech psané italštiny CODIS/ CORIS a La Repubblica. Díky obrovskému rozsahu korpusů bylo možné zjistit určité odchylky od norem, jak je popisují italské gramatiky. Nedá se vyloučit, že vyjadřují určitou tendenci, která bude nadále pozvolna nabývat na významu. Zajímavé poznatky přináší např. studium skupiny podmětových zájmen (*egli, ella, esso, essa, essi, esse*), která omezenými možnostmi distribuce stojí na pomezí mezi zájmeny přízvučnými a nepřízvučnými a pro něž L. Vanelli razí termín zájmena „slabá“. Za pozornost stojí také konkurenční dvojice podmětových zájmen *lui* a *egli* nebo dativních *gli* a *loro*, stejně jako otázka pleonastických spojení typu *a me mi piace*.

Summary

Personal Pronouns in Contemporary Italian

Italian personal seem a word class which is easy to identify from stand-point of morphology and also when taking into account rules of usage. In fact these represent quite a wide structural system which could be influenced by other word class functions and there could be recognized new tendencies and changes within the past decades. Even all of grammarians have not the same opinion about particular observable facts.

I have tried to compare the most widely known grammars of Italian language (Dardano-Trifone, Serianni, Lepschy, Renzi, Salvi-Vanelli, Hamplová) and present a brief view over the system of Italian personal pronouns in which I dealt with some of the problematic essentials. The most important was the present state – the point of synchronism. The history is mentioned in a few occasional notices. The only exception with meaning to present is the section concerning vocative pronouns in Manzoni's novel *The Betrothed (I Promessi Sposi)*.

Subsequently I have considered subject pronouns, direct and indirect object pronouns, strong (accented) and clitic (unaccented) ones. Following sections are dedicated to combined indirect and direct object pronouns, to indirect object form *loro*, to pronoun *lo* with a neuter character, to pronominal particles *ne* and *ci* and to reflexive and demonstrative pronouns with a function of personal pronouns. The last large section is concerning vocative pronouns and person deixis. I have taken a notice of some variations in description and setting rules in operation while using by different authors as well as differentials among rules and real usage.

Particular problematic phenomena I have verified in corpuses of written Italian CODIS/CORIS and La Repubblica. Thank to large range of corpuses it was able to see certain differentials in area of standards as can be seen in Italian grammar expertise. It is uneasy to suspend an opinion that these mark some tendencies which will grow stronger in the nearby future. Interesting facts brings a study of group of subject pronouns (*egli, ella, esso, essa, essi, esse*) – with minimized availability of distribution these are standing between strong pronouns and clitics and L.Vanelli calls them weak pronouns or semi-clitics. There is also considerable competitive couple of subject pronouns *lui* and *egli* or dative pronouns *gli* and *loro* as well as an issue of pleonastic collocations of *a me mi piace*.

Bibliografie

- AA.VV. *La Crusca risponde*. Firenze: Le Lettere, 1995.
- DARDANO, Maurizio, TRIFONE, Pietro. *Grammatica italiana*. Bologna: Zanichelli, 1989.
- HALL, Robert A., Jr. Statistica grammaticale. L'uso di *gli*, *le* e *loro* come regime indiretto. *Lingua nostra*, XXI, 1960, pp. 58-65.
- HAMPLOVÁ, Sylva. *Mluvnice italštiny*. Praha: Leda, 2004.
- LEONE, Alfonso. Ancora su *esso* e pronomi personali, *Lingua nostra* XXXIX, fasc. 4, dicembre 1978, pp. 121-124.
- LEPSCHY, Laura, LEPSCHY, Giulio. *La lingua italiana*. Milano: Bompiani, 1994.
- RENZI, Lorenzo (a cura di), *Grande grammatica italiana di consultazione*, vol. I. Bologna: Il Mulino, 1988.
- ROSSINI, Giorgio. Casi di opposizione tra pronomi personale e pronomi partitivo, *Lingua nostra*, XXXIX, fasc. 2-3, giugno-settembre 1978, pp. 73-75.
- SALVI, Giampaolo, VANELLI, Laura. *Nuova grammatica italiana*. Bologna: Il Mulino, 2004.
- SERIANNI, Luca, CASTELVECCHI, Alberto. *Grammatica italiana. Italiano comune e lingua letteraria*. Torino: UTET, 1989.
- SOBRERO, Alberto A. (a cura di), *Introduzione all'italiano contemporaneo. Le strutture*. Roma-Bari: Laterza, 1993.
- VANELLI, Laura. Perché 'lui' vince su 'egli', *Italiano e oltre*, 12, 2, 1997, p. 70-78.

Korpusy psané italštiny

CODIS/CORIS

<http://corpora.dslo.unibo.it/CORISCorpQuery.html>

la Repubblica:

<http://dev.sslmit.unibo.it/corpora/corpus.php?path=&name=Repubblica>